

MUSÂHABÂ-TI İCTİMÂİYYE

sosyoloji

CENAB ŞAHABEDDİN

sohbetleri

ORIJİNAL
METİN AKTARIMI

SOSYOLOJİ SOHBETLERİ

(Musâhabât-ı İctimâiyye)

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
YAYINCI SERTİFİKASI NUMARASI
44040

SOSYOLOJİ SOHBETLERİ
(Musâhabât-ı İctimâiyye)
CENAB ŞAHABEDDİN

Hazırlayanlar:
Harun Yıldız – Hidayet Duyar

Bu kitabın bütün yayın hakları Palet Yayınlarına aittir.
Yayınevinin yazılı izni alınmadan, kaynağın açıkça belirtilmediği tanıtımlar ve akademik çalışmalar
haricinde, kısmen veya tamamen kitaptan alıntı yapılamaz.
Eser, matbu yahut dijital ortamda kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN: 978-625-6345-31-7

BASKI

SEBAT OFSET

Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya
MATBAA SERTİFİKASI NUMARASI: 78841

Konya, Eylül 2024

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşısı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27

www.paletyayinlari.com.tr

SOSYOLOJİ SOHBETLERİ

(Musâhabât-ı İctimâiyye)

CENAB ŞAHABEDDİN

ÖN SÖZ

Yıllar önce Sosyoloji bölümünden mezun bir arkadaşım bana –ne hikmetse– müstehzi bir edayla “*Türk düşüncesi üzerine okuyorum; bu memlekette düşünce dünyasını hep edebiyatçılar şekillendirmiş*” demişti. Hilmi Ziya Ülken’i yeni okuduğu günlerdi sanırım. Gerçekten de Hilmi Ziya’nın *Türk Tefekkürü Tarihi* adlı eserine bakıldığında –pek çok yönüyle hâlâ aşlamadığı kanaatindeyim– istihzasını bir kenara bırakırsak arkadaşımın bu “hoş” tespitinin ne kadar gerçekçi olduğu anlaşılacaktır.

Yenileşme dönemi Türk edebiyatı sanatkarlarının yazıp çizdikleri ortadadır. Yaygın olarak üdebânın sadece edebiyat üzerine kalem oynattığı zannedilir. Bu zan pek de hatalı sayılmaz; fakat bu “edebiyatçı” kadrolar sadece sanat çerçevesinde yazılar yazmamış, toplumu ilgilendiren meseleler üzerine de kalem oynamışlardır. Siyasetten mimariye, tarihten musikiye, kültürden felsefeye... Tanzimat dönemine ışık tutan kayıtlar ya edebiyatçıların ya da tarihçilerin geride bıraktıklarından oluşur. Gerisi resmî evraktır... Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* sadece bir roman değil, “*yanlış garphlaşma*”nın ciddi tenkididir. Servet-i Fünun’un önemli ismi Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*’de sadece bir şair olarak karşımıza çıkmaz. Diyarbekirli Ziya Gökalp, şairliğinden ziyade Cumhuriyet aydınlanmasının fikir babasıdır ve bu topraklarda “sosyolojinin kurucu”dur. *Yaban ve Kiralık Konak* romanlarının müellifi Yakup Kadri, erken Cumhuriyet devrinin “Kadro”cularındandır. *Suyu Arayan Adam* olarak Şevket Süreyya da öyle, Halide Edip de... Mehmet Akif, yazdıklarıyla acaba İslamcılık cereyanının kumaşına ve muhafazakâr milliyetçiliğin ruh dünyasına ilham kaynağı olduğunun farkında mıydı? Bozgunda fetih rüyası gören Yahya Kemal de büyük bir şairdi, sosyalizme gönül vermiş Nazım Hikmet de... Düşünce dünyamızın en çetrefilli sorunlarından olan “Doğu-Batı” ikilemini tartışma zeminine ilk taşıyan olmasa da konuyla ilgili “sentezci” bir formül geliştiren Peyami Safa da usta romancıydı mesela... Ya Kemal Tahir; “*Asya Tipi Üretim Tarzı*”nı

dillendirenlerden biri de o değil miydi? Falih Rıfkı, yazdıklarıyla bir döneme tanıklık etmemiş miydi?

Bu isimler galerisindekilerin hiçbiri belki bir “kanon” oluşturmadı; ama düşünce hayatımıza kendilerince dokunuşlar yaptı. Bunlardan biri de Cenab Şahabeddin idi hiç kuşkusuz. Daha ziyade “şair” olarak şöhret bulan Cenab’ın “nasir” vasfı, özel bir dikkati gerektirir, denilebilir. Onun nesirlerinin orijinal hâliyle yahut sadeleştirilerek yeni Türk harflerine aktarıldığı değişik çalışmalar elbette yapılmıştır. Ancak hâlâ el değmemiş nesirleri kendisine uzanacak elleri beklemektedir.

Elhânı-ı Şitâ şairi ile ilgili kapsamlı çalışmalardan birine imza atan İnci Enginün eserinin sunuş bölümünde “*Cenap üzerinde yapılmış bazı incelemeler bulunmakla birlikte devrinin bu gerçekten ilgi çekici şahsiyeti ciddi ve geniş bir araştırmaya muhtaçtır*” diyerek onun eserlerinin tamamının yeni harflere aktarılmamış olmasından dolayı nasirliğinin az bilindiğinin altını çizer. Bu tespit, önemlidir. Cenab’ın nesirlerinin –tamamının yeni harflere aktarılması şöyle dursun– mahiyetinin, hatta sayısının bile henüz tespit edilemediği göz önünde bulundurulursa, sosyoloji yazıların onun “nasir” kimliğini belirlemeye katkı sağlaması en büyük arzumuzdur.

*

* *

Yazarın kaleme aldığı piyesleri de *Cenap Şahabeddin’in Tiyatroları* adıyla Enver Töre tarafından yayına hazırlandı. Vecyelerinden oluşan *Nesr-i Harp Nesr-i Sulh ve Tiryâki Sözleri* de ilk önce Mehmet Saka ve Vasfi Şenözen, daha sonra Orhan F. Köprülü ve Reyhan Erben, Cenab’ın hususi not defterini *Tiryâki Sözleri* adıyla neşretti. Artık telif gerektirmediği için yazarın vecyeleri bugüne kadar çoğu derme çatma bir araya getirilerek defaten yayımlandı.

Cenab’ın *Avrupa Mektupları* Zeynep Uluant tarafından orijinal, önce Sabri Özcan San daha sonra Nurullah Şenol ve İsmail Alper tarafından sadeleştirilerek neşredildi. *Evrâk-ı Eyyâm* Hasan Akay tarafından; *Hac Yolunda* hem Belkıs Gürsoy hem Hülya Erdem hem de İsmail Alper Kumsar tarafından yeni yazıya aktarıldı. Cenab’ın *Tasvir-i Efkâr*’da yayımlanan *Âfâk-ı Irak* başlıklı gezi yazısı serisi ise Bülent Yorulmaz

tarafından kısa bir inceleme ile birlikte yayımlandı. Yine *Âlemdar* gazetesinde *Ramazan Hasbihalleri* başlığı ile çıkan makaleleri ise Abdullah Uçman tarafından *İstanbul'da Bir Ramazan* adıyla; Cenab'ın *Sabah* gazetesindeki yazılarından oluşan *Suriye Mektupları* önce Seda Özbek, sonra buna *Zaman* gazetesindeki yazıları da ekleyen Sibel Yılmaz tarafından neşredildi. Tayfun Haykır ise bu mektupların tamamlayıcısı niteliğindeki yazıları, *Beyrut Filistin ve Nablus İzlenimleri 1918* adıyla çıkardı.

*

* *

Cenap Şahabeddin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyoloji alanında dikkat çeken yazılar kaleme almış önemli bir entelektüeldir. Onun sosyoloji metinleri üzerinde çalışırken yazarın dil ve üslubuna müdahale edilmedi. Anlamı bugün bilinmeyen kelimeler için bir sözlük hazırlanmamış olmasının sebebi, en kısa sürede bu yazıları günümüz Türkçesiyle de yayınlamayı düşünmemizle ilgilidir.

Şûrâ-yı Ümmet gazetesinde ve *Donanma* mecmuasında yayımladığı “Mesâil-i İctimâiye ve İktisadiye” (9) ve “Musâhabât-ı İctimâiyye” (12) başlıklı makalelerinde sosyal meseleleri geniş bir perspektiften ele alan Cenab'ın yazılarında dönemin toplumsal sorunlarına, nüfus, arazi, sosyal sınıflar, cinsiyet, ırk ve memuriyet gibi konulara dair çarpıcı analizler yaptığı görülür. Yazarın birey ve toplum arasındaki dinamikleri nasıl sorguladığını, toplumsal ilişkilerin niteliğini nasıl irdelediğini ve bireylerin toplum içindeki yerlerini nasıl kavradığını gösteren bir derleme niteliğindeki bu yazılar, kendine özgü üslubu, okuyucuya sadece bir metin sunmakla kalmaz; aynı zamanda onları sosyal yapıyı anlamaya yönelik bir yolculuğa çıkarır. Cenab'ın gözünden toplum, sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir; bu da onun sosyolojik bakış açısının dinamik doğasını ortaya koyar.

Bu çalışmada, onun düşüncelerini ve gözlemlerini günümüz perspektifinden değerlendirirken okurların da kendi toplumsal deneyimlerine dair yeni bakış açıları kazanacağını umuyoruz. Sosyoloji yazıları, sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda Ziya Gökalp'in bir disiplin olarak sistemleştireceği sosyolojiye katkılarını keşfetmek, bugünün

ve geleceğin toplumsal yapısını anlamak için bir kılavuz niteliği taşıyabilir diye düşünüyoruz.

Bu çalışmayla doktor Cenab Şahabeddin'in düşüncelerini gün yüzüne çıkarmak, geniş kitlelerle paylaşmak ve Türk sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Eserin okuyuculara ilham vermesi, düşünce ufuklarını genişletmesi dileğiyle...

Harun Yıldız
Meram, 21 Mart 2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
CENAB ŞAHABEDDİN	13
Düşünce Dünyası	14
Eserleri	17
Sosyoloji Yazıları	18
BİBLİYOGRAFYA	25
KÂRİLERİMİZE	27
Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiyye	29
Makâsîd ve Vesâit-i İctimâ	31
Vesâit ve Makâsîd-i İctimâ	36
Vesâit ve Makâsîd-i İctimâ	40
Vesâit ve Makâsîd-i İctimâ	43
Devâir-i İctimaiye ve Rûh-ı Umûmi	47
Devair-i Vicdaniye ve Kuva-yı İctimaiye	50
Vicdan-ı Şahsî	53
Hissiyat ve İhtiyâcât	57
Hayat ve İhtiyacat	61
Musâhabât-ı İctimâiyye	65
Muâşer-i Beşer Hakkında	67
Mesele-i Nüfus	71
Mesele-i Arazi	77
Hayât-ı İctimâiyye	84
Sunûf-ı İctimâiyye	90
Me'mûrîn – Esnaf – Sunûf-ı Bediyye ve İlmiye	96
Mesele-i İsnân	101
Mesele-i Cinsiyet – Sunûf-ı İctimâiyye	106
Sunûf-ı İctimaiyye Mesele-i Urûk – Mesele-i Sunûf-ı Muzırra	114
Avâmil-i İctimâiyye	121
Avâmil-i İctimâiyye – Avâmil-i Uzviyye Veraset	129
Avâmil-i Uzviyye-i İctimâiyye Urûk ve Akvâm	135

CENAB ŞAHABEDDİN

CENAB ŞAHABEDDİN, 2 Nisan 1871’de Manastır’da doğmuş, Binbaşı Osman Şahabeddin Bey’in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında şehit düşmesinin ardından henüz altı yaşında İstanbul’a yerleşmiş, eğitimine Tophane’deki Mekteb-i Feyziyye’de başlamış, ardından Eyüp Askerî Rüşdiyesi ve Gülhane Askerî Rüşdiyesi’nde devam etmiştir. 1889’da Askerî Tıbbiye’den mezun olduktan sonra Paris’te cilt hastalıkları alanında ihtisas yapmış, yurda döndüğünde çeşitli hastanelerde çalışarak mesleğini icra etmiştir. Daha sonra Mersin ve Rodos gibi şehirlerde karantina doktorluğu yaparak tıp kariyerini sürdürmüştür.

Edebiyata olan ilgisi ise genç yaşlarda başlamış, Tanzimat sonrası Batı edebiyatından etkilenerek şiirde yenilikçi bir üslup benimsemiştir. İlk eserleri divan tarzında olan Cenab, dönemin etkili şairlerinden etkilenerek edebî tarzını geliştirmiştir. Cenab Şahabeddin’in özellikle *parnasizm* ve *sembolizm* akımlarından esinlendiği eserlerinde resim ve müzik sanatlarına da yer verdiği görülür. Şiirlerinde doğa, aşk ve insanın varoluşu gibi konuları işlerken, nesirlerinde daha ağır ve sanatsal bir dil tercih etmiştir. Özellikle *Servet-i Fünûn* döneminde, edebî tartışmalara katılarak dilde ve sanatta yenilik arayışlarını savunmuştur.

Siyasi görüşleri ve bazı yazıları nedeniyle, zamanla eleştirilerin hedefi olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında kaleme aldığı siyasi ve toplumsal yazılar, kendi dönemindeki olaylara karşı düşüncelerini aktarmasını sağlamıştır. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında ise daha geri planda kalmış ve yaşadığı eleştirilerin etkisiyle inzivaya çekilmiştir. 13 Şubat 1934’te vefat eden Cenab Şahabeddin, Bakırköy Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir. Edebiyat tarihimizde, yenilikçi şiirleri ve güçlü nesir diliyle kalıcı bir iz bırakmıştır.

Düşünce Dünyası

Cenab'ın tartışmalarda ileri sürdüğü fikirler ve özellikle dinî konulardaki görüşleri, dönemindeki muhafazakar kesim tarafından oldukça eleştirilmiş, onu ilerici bir edebiyatçı ve düşünür olarak görmek isteyen kesimlerce ise bir yenilik ve değişim taraftarı olarak değerlendirilmiştir. Bu tartışmalar, onun toplumun düşünsel ve kültürel yapısında yeniliklere önyak olma isteğini ve farklı bakış açılarını ortaya koyma çabasını yansıtır. Ancak, bu tutumu, kendisini daha da tartışmalı bir figür haline getirmiş, fikirlerinin bazen yanlış anlaşılarak eleştirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, özellikle geleneksel görüşlere ters düşen düşünceleri, onun döneminde kimi çevrelerce dışlanmasına sebep olmuş, bu durum ise Cenab Şahabeddin'in eserlerinde sosyal eleştirilere daha da ağırlık vermesine yol açmıştır.

Elhân-ı Şitâ şairinin, edebiyat dünyasında ise hem kendi üslubunu yaratmaya çalışmış hem de *Servet-i Fünûn*'un yenilikçi ve batılılaşmaya yönelik çizgisini benimsemiştir. Sanatın ve edebiyatın topluma bir ayna tutması gerektiğine inanmış ve eserlerinde doğa betimlemeleri, kadın ve aşk temaları, insan ve tabiat arasındaki derin bağ gibi konuları işlemiştir. Tabiat, onun şiirlerinde panteist bir yaklaşımla yer almış, "*rûh-ı kâinat*" fikrini yansıtarak, tabiatı âdeta kutsal bir varlık gibi ele almıştır. Özellikle "*Elhân-ı Şitâ*" gibi şiirleriyle *Servet-i Fünûn* şairleri arasında önemli bir yere sahip olmuş; şiirlerinde ahenk, armoni ve görseelliği ön planda tutmuştur.

Edebi kariyerinde olduğu kadar fikrî yönüyle de dikkat çeken Cenab Şahabeddin, Tanzimat dönemi sonrası edebiyatın Batı'ya açılım sürecinde kendi çizgisini ve edebi kimliğini oluşturmuştur. Şiirlerinde hem Doğu'nun geleneksel tarzını yansıtan nazım biçimlerine yer vermiş hem de Batı edebiyatından esinlenerek yeni imgeler ve anlatım teknikleri geliştirmiştir. Edebiyat dünyasında kendine özgü üslubuyla tanınan Cenab Şahabeddin, özellikle dil konusunda yaptığı yeniliklerle Türk şiirinde özgün bir iz bırakmıştır.

Cenab Şahabeddin'in dili, sadece ifade gücünü artırmakla kalmayıp aynı zamanda Türk şiirinde yeni bir estetik anlayışı benimsemesiyle de dönemin diğer şairlerinden ayrılmıştır. Fransız şiirinden esinlenerek dilde sadeleşme ve yeni kelime kullanımı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerle Türkçenin imkânlarını harmanlayarak ahenkli ve akıcı bir dil yapısı

Cenab Şahabeddin için basılan bir kartpostal

şairini anlatacak bir şeyleri olmadığı gerekçeyle sahte bir müphemliğe yönelen gürûh olarak değerlendirmiştir.

Bu makale, edebiyat dünyasının bir anda gündemi olur; fakat o sırada Cenab karantina doktoru olarak Süveyş'tedir. Ahmet Mithat'ın eleştirilerine karşılık olarak "*Dekadizm Nedir?*" başlıklı yazısını kaleme alan Cenab, dekadizmin Fransa'daki kökleri üzerinde durur ve Ahmet Mithat'ı daha kavramın "*anlamını bile bilmeden saldıran*" bir

kalem olarak eleştirir.

Bu yazı, Cenab'ın şiiri nasıl yorumladığını anlaşılması açısından önemlidir. Cenab'a göre yeni şiir için "*kaynaklara dönülmeli ve var olan kültürel birikim dönemin realitesi bağlamında yeniden değerlendirilmelidir.*"

Cenab Şahabeddin'in şiir dışında düzyazı alanında da kaleme aldığı eserler, onun geniş ilgi alanını ve entelektüel birikimini yansıtır. Gezi yazılarında, gözlemlerini ve farklı kültürleri detaylı bir biçimde aktararak Türk edebiyatında gezi yazısı türüne katkıda bulunmuştur. Bu yazılarında yerel kültürlerin yanı sıra Batı'nın düşünce yapısı, yaşam tarzı ve sanatsal değerlerine dair değerlendirmelerde bulunmuş; Doğu-Batı sentezine yönelik yorumlarını okuyucusuyla paylaşmıştır. Özellikle *Hac Yolunda* ve *Avrupa Mektupları* eserlerinde bu gözlemlerini oldukça zengin bir üslupla kaleme almış, Batı ile Doğu arasındaki kültürel farklılıkları irdeleyerek bir sentez yaratmaya çalışmıştır.

Cenab Şahabeddin'in bu türdeki eserleri, onun sadece bir şair ve yazar olarak değil, aynı zamanda bir düşünür olarak da anılmasını sağlamıştır.

Diğer Kitapları

1. *Evrâk-ı Eyyâm* (İstanbul 1331). Cenab'ın diğer yazılarına nispetle daha sade ve mantikî bir üslupla yazdığı makalelerini ihtiva etmektedir.

2. *Nesr-i Harb, Nesr-i Sulh ve Tiryâki Sözlere* (İstanbul 1334). Bu kitapta da bazı makaleleri ve seyahat yazıları yer alır. Son bölüm, *Servet-i Fünûn*'da ve *Tasvîr-i Efkâr*'da yayımladığı Fransız “*maxime*”lerine benzer kısa, özlü, vecize karakterinde sözlerden meydana gelmiştir. Eser *Cenap Şahabeddin ve Vecizeleri* (haz. Mehmet Saka – Vasfi Şensözen, Ankara 1959) ile *Tiryaki Sözlere* (haz. Orhan Köprülü – Reyan Erben, İstanbul 1975) adıyla yeniden yayımlanmıştır.

Cenab'ın *Vilyam Şekspiyer* (İstanbul 1931) adlı bir de incelemesi bulunmaktadır.

Sosyoloji Yazıları

Cenab Şahabeddin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyoloji alanında dikkat çeken yazılar kaleme almış önemli bir entelektüeldir. *Donanma Mecmuası* ve *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde yayımladığı “*Musâhabât-ı İctimâiyye*” ve “*Mesâil-i İctimaiye ve İktisadiye*” başlıklı makalelerinde sosyal meseleleri geniş bir perspektiften ele alır. Şahabeddin'in yazılarında dönemin toplumsal sorunlarına, nüfus, arazi, sosyal sınıflar, cinsiyet, ırk ve memuriyet gibi konulara dair çarpıcı analizler bulunur.

Nüfus meselesi üzerinde önemle duran Cenap Şahabeddin, nüfus yoğunluğunun bir toplumun medeniyet seviyesiyle doğru orantılı olduğunu ifade eder. Onun için nüfusun artması, köylerin kasabaya, kasabaların ise şehir haline gelmesi, bireyler arasında medeni bağların güçlenmesini sağlar. Ayrıca devletler için de nüfusun stratejik ve siyasi bir önemi olduğunu vurgular; savaşlarda nüfusun, ordunun gücü ile yakından ilişkili olduğunu belirtir.

Toprakla insan arasında kutsal bir bağ bulunduğuna inanan Cenap Şahabeddin, arazinin sosyal meselelerdeki önemini “*Mesele-i Arazi*” adlı yazısında ele alır. Toprağın insan yaşamı üzerindeki etkilerini, coğrafya, iklim ve doğanın toplumlar üzerindeki belirleyici gücü üzerinden tartışır. Dağlık alanlarda toplumsal bağların zayıf olduğunu, geniş ovalarda ise ticari ve fikri etkileşimlerin daha kolay olduğunu belirtir. Ona göre, toplumların üzerinde yaşadığı coğraf-

Donanma mecmuasının kapağı

bası da taşır. Çeşitli meslek gruplarının toplum içindeki rolleri, yerleşim şeklinin toplum ilişkilerine etkisi gibi konular üzerinden, Osmanlı toplumundaki yapısal problemleri geniş bir perspektiften irdelemiştir. Şahabeddin'in sosyal meselelerin çözümünde önerdiği eğitim, nüfus artışı gibi çözümler, dönemin gelişmekte olan Osmanlı modernleşme çabasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Bir diğer önemli yön, nüfus ve toprak meselesini, sosyo-ekonomik bir gelişim aracı olarak görmesidir. Cenap Şahabeddin, nüfus yoğunluğunun sosyal ve ekonomik gelişmişlikle olan bağlantısına dikkat çeker ve sağlıklı bir toplum yapısının inşasında bu faktörlerin önemini vurgular. Onun sosyoloji bilimini sosyal meselelerin çözümünde önemli bir araç olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür; sosyolojii toplumun gelişimine yönelik bir rehber olarak görmüş, toplumsal reform için gerekli olan zihinsel altyapıyı oluşturma yollarını aramıştır.

hem bir gözlemci hem de çözüm önerileri sunan bir entelektüel olarak analiz eder. Bu itibarla Avrupa'daki sosyoloji anlayışını Osmanlı toplum yapısına uyarlarlarken toplumsal olayları ve olguları gözleme konusunda bir öncülük oluşturduğu söylenebilir.

Onun sosyolojik çalışmaları, toplumsal sınıf ayrımları, nüfus, kadın hakları, hukuk, ekonomi ve kültürel yapı gibi temel konulara eğilirken dönemin sosyal bilimcilik anlayışını yerel meselelerle harmanlama ça-

Yazarın sosyoloji yazılarının künyeleri ise şöyledir:

- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Makasid ve Vesait-i İctimai -1-, 17 Teşrinievvel 1325, (30 Ekim 1909), Sayı: 192, 4-5 s
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vesait ve Makasid-i İctimai -1-, 22 Teşrinievvel 1325, (4 Kasım 1909), Sayı: 193, 3-4 s
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vesait ve Makasid-i İctimai -1-, 29 Teşrinievvel 1325, (11 Kasım 1909), Sayı: 194, 4
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vesait ve Makasid-i İctimai -1-, 05 Teşrinisani 1325, (18 Kasım 1909), Sayı: 195, 2-3 s
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Devair-i İctimâiyye ve Ruh-i Umumi -1-, 12 Teşrinisani 1325, (25 Kasım 1909), Sayı: 196, 3-4 s
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Devair-i Vicdaniye ve Kuvvâ-yı İctimâiyye -2-, 26 Teşrinisani 1325, (9 Aralık 1909), Sayı: 198, 4-5 s
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Vicdan-ı Şahsi -4-, 10 Kanunievvel 1325, (23 Aralık 1909), Sayı: 200, 1-2 s
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Hissiyat ve İhtiyacat -5-, 17 Kanunievvel 1325, (30 Aralık 1909), Sayı: 201, 3-4 s.
- Şûrâ-yı Ümmet*, Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiye - Hissiyat ve İhtiyacat -5-, 31 Kanunievvel 1325, (13 Ocak 1910), Sayı: 203, 3-4 s.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Muaşer-i Beşer Hakkında, 28 Mayıs 1331, (10 Haziran 1915), C.7, Sayı: 100/49, s.771-772.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i Nüfus, 04 Haziran 1331, (17 Haziran 1915), C.7, Sayı: 100/50, s.787-790.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i Arazi, 11 Haziran 1331, (24 Haziran 1915), C.7, Sayı: 101/51, s.803-807.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Hayât-i İctimâiyye, 18 Haziran 1331, (1 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 102/52, s.819-823.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Sunûf-ı İctimâiyye, 25 Haziran 1331, (8 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 103/53, s.835-838.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Me'mûrîn - Esnaf - Sunûf-ı Bediyye ve İlmiye, 09 Temmuz 1331, (22 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 105/55, s.867-869.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i İsnân, 16 Temmuz 1331, (29 Temmuz 1915), C.7, Sayı: 106/56, s.883-885.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Mesele-i Cinsiyet - Sunûf-ı İctimâiyye, 31 Temmuz 1331, (13 Ağustos 1915), C.7, Sayı: 107/57, s.889-903.
- Donanma Mecmuası*, Musâhabât-ı İctimâiyye - Sunûf-ı İctimaiyye - Mesele-i Urûk - Mesele-i Sunûf-ı Muzırira, 20 Ağustos 1331, (2 Eylül 1915), C.7, Sayı: 108/58, s.916-919.

Donanma Mecmuası, Musâhabât-ı İctimâiyye - Avâmil-i İctimâiyye, 03 Eylül 1331, (16 Eylül 1915), C.7, Sayı: 109/59, s.931-934.

Donanma Mecmuası, Musâhabât-ı İctimâiyye - Avâmil-i İctimâiyye – Avâmil-i Uzviyye – Veraset, 17 Eylül 1331, (30 Eylül 1915), C.7, Sayı: 110/60, s.947-950.

Donanma Mecmuası, Musâhabât-ı İctimâiyye - Avâmil-i Uzviyye-i İctimâiyye Urûk ve Akvâm, 08 Teşrinievvel 1331, (21 Ekim 1915), C.7, Sayı: 112/62, s.995-999.

Şûrâ-yı Ümmet gazetesinin klîşesi

Yazarın yine *Peyâm-ı Sabah*'ta *Musâhabe-i İctimâiyye* başlığı altında “Memleketimizde Yalan” (26 Eylül 1337-1921, s.2-3), “Mesâil-i İctimâiyenin Tarık-ı Tetebbû’u” (8 Eylül 1921, s.2), “Kadınlarımızın Ruhü -1-” (5 Ocak 1338-1922), “Kadınlarımızın Ruhü -2-” (9 Ocak 1338-1922) makaleleri, bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Hiç kuşkusuz Cenab Şahabeddin’in sosyolojik yazıları bunlarla sınırlı değildir. Bazı gözümüzden kaçan makalelerinin bulunması ihtimali de söz konusudur. Nitekim yazarın *Sabah* gazetesinde “Zamaniyyât” başlığı altında 31, *Peyâm-ı Sabah*'ta “Sanat-ı Taallüm” başlığıyla da 5 seri makalesi bunlara örnek gösterilebilir. Yazarın yine *Alemdar* gazetesinde 20 Mayıs-18 Haziran 1920 tarihleri arasında “Ramazan” ayı ile ilgili bir dizi yazısı bulunmaktadır.¹

¹ Bu yazılar, yakın dönemde *İstanbul'da Bir Ramazan* (1994; 2012) adıyla Abdullah Uçman tarafından kitaplaştırılmıştır. Eserin ikinci baskısına *Peyâm-ı Sabah*'taki yazıları da eklenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akyüz, K. (1958). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara.
- Beyatlı, Y. K. (1971). *Edebiyâta Dâir* (s. 180-185). İstanbul.
- Dizdaroğlu, H. (1964). *Cenab Şehabettin: Hayatı-Sanatı-Eserleri*. İstanbul.
- Enginün, İ. (1989). *Cenab Şahabeddin*. Ankara.
- Ergun, S. N. (1934). *Cenab Şehabettin: Hayatı ve Seçme Şiirleri*. İstanbul.
- . (t.y.). *Türk Şairleri* (s. 996-1015).
- Filorinalı, N. (1923, 30 Ekim). Edebiyât-ı Cedîde Nesl-i Şâiriyyetinin En Mümtaz Sîmâsı: Cenab Şahabeddin Bey Efendi. *Süs* (Sayı: 23), İstanbul.
- Gökçek, Fazıl (2018). *Cenab Şahabeddin*. İstanbul.
- Kaplan, M. (1953). Cenab Şehabeddin'in Şiirlerinde Pitoresk. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5, 15-31.
- . (1956). Cenab Şehabeddin'in Şiirlerinde Ses ve Müzik. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7 (1-2), 45-60.
- Kaplan, M. (1958). Cenab Şahabeddin ve Nesir Sanatı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 8, 16-17.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1969). *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* (s. 187-212). İstanbul.
- Kurdoğlu, V. B. (1967). *Şair Tabibler* (s. 321-327). İstanbul.
- Kutlu, M. (t.y.). Cenab Şahabeddin. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 2, 44-48.
- Nüzhet, S. (1934). *Cenab Şehabettin: Hayatı ve Seçme Şiirleri*. İstanbul.
- Rey, A. R. (1945). *Gördüklerim - Yaptıklarım: 1890-1922* (s. 323-329). İstanbul.
- Suat, H. (1934, 21 Mart). *Cenab Şahabeddin*. Akşam, İstanbul.
- Tarakçı, C. (1986). *Cenab Şehabeddin'de Tenkid*. Samsun.
- Uşaklıgil, H. Z. (1936). *Kırk Yıl*. İstanbul.
- . (1955). *Sanata Dâir*, 3, 234, 250. İstanbul.
- Yalçın, H. C. (1908). *Kavgalarım* (s. 119-130). İstanbul.
- Yalçın, H. C. (1935). *Edebî Hatıralar* (s. 58-61). İstanbul.
- Yöntem, A. C. (t.y.). *Cenab Şahabeddin*. Antoloji Ansiklopedisi, 1, 298-299.

Mesâil-i İctimâiyye ve İktisadiyye

ŞÛRÂ-YI ÜMMET YAZILARI

[Bu unvan-ı umumî altında neşrine başladığım silsile-i makâlâtın pek eğlenceli bir şey olmayacağını kari'in-i muhteremeye ber-vech-i peşin haber vermeliyim. Bunlar Avrupa'da *Sosyoloji* denilen ve mevzuunu nazar-ı dikkate alarak "*ilmü'l-me'âşir*" diye tercüme ettiğim bir fenn-i cedîde ait musahebelerdirdi ki takip edenlerin nadim olmayacaklarını tahmin ederim.]

Makâsıd ve Vesâit-i İctimâ*

1

Hâl-i behîmiyetten ilk tabaka-i insaniyete irtikâ eden efrâd-ı berşerin evvelîn endişesi bir fie-i kalîle teşkilidir. Bu mine'l-kadîm hilafî müşahade edilmemiş bir hakikat-i tarihiye olduğuna binaen hiç kimse ispatına ihtiyaç hissetmez.

İlk cemiyetler ber-mutad alaka-i demle yek-diğerine mebut ve sinn-i cinsi muhtelif birkaç kişiden tereküp ediyor. Bilahare suver-i müteaddide ile diğer cemiyat ve eşhas iltihak ederek kabail ve akvam vücuda gelir.

Meaşir-i sağire arasında kâh muhasame kâh muhadenet vardır ki bu hissiyat beyne'l-akvamda mevcut olduğunu biliriz. Mamafih bir cemiyetin meaşir-i mücavireye karşı hissettiği meyil ve mevalat ne kadar samimi olsa efrad-ı cemiyetin yekdiğeri miyanındaki râbita-i meveddet derecesinde metin olamaz. Hatta şehadet tarihe müsteniden iddia olunabilir ki komşu yaşayan cemiyetler arasında düşmanlık bir kaide, hakiki dostluk müstesnadır.

Egerçi edvâr-ı tarihiyede birer müstesna gibi hâl-i infiradda yaşayan adamların sevk-i fitratla birleşerek bir cemiyet teşkil ettikleri görülmemiştir ve egerçi bir ferdin alelittlak bir heyet-i müctemimaya intisap için bir meyl-i tabii hissettiği henüz suret-i katiyede ispat edilemedi, zira herkes efradı miyanına iltihak edeceği cemiyeti ihtiyari veya gayr-i ihtiyari olarak intihap eder ve hatta mazhar-ı intihabı olmayan heyet-i müştekileye karşı ruhunda gizli bir bürudet bile duyar. Binaenaleyh insanların fitraten mail-i ictimâ oldukları iddiası tamamıyla muvafık-ı nefsü'l-emr değildir. Çünkü böyle olsaydı hâl-i infiradda kalanların ilk tesadüf ettikleri cemiyet içine alelumya

* Şûrâ-yı Ümmet, 192, 17 Teşrinievvel 1325, (30 Ekim 1909), s. 4-5.

atılmaları, hiçbir ihtiyaç intihap hissetmemeleri icap ederdi. Hâlbuki hiçkimse bazı alaik ve müesserata tebaan derunununa müncezip olmadığı bir cemiyete girmiyor.

Bu alaik ve müesserat nelerdir? Hangi avâmilin nüfuzuna mağlup olarak bi't-tercih falan veya filan heyet-i müçtemiaya dâhil oluyoruz. Hususi fikirler, hisler, menfaatlerle güruh güruh beşeriyeti taksim eden hangi kuvvetlerdir? Efradı iştirakat-ı maddiye ve maneviye ile ca-be-ca itilaf ve ittihadı inkısam eder. Bunları tetebbu edelim:

1- İzdivaç ve Alâka-i Dem

İstihfaz-ı nev sevk-i tabiisi ile katre-i ümumet ve übüvvetin iki büyük kuvve-i cem ve tevhid olduğunu hiçkimse inkâr etmemiştir. Bu iki kuvvetin nüfuzu bütün kurun-ı tarihte payidar idi. Devr-i hâzırda bile aşk ve şefkatin tesir-i azimi görülmeyen bir buka mevcut değildir. Asrın en büyük uşşak-ı insanıyeti bütün sekene-i arzı ağuş-ı muhabbetlerinde tutmak istemekle beraber kendi milletlerini akvam-ı sâireden ziyade ve milletleri içinde kendi ailelerini diğer ailelerden ziyade sevmekten men'-i nefis edemezler. Ezmine-i ibtidaiyede her sevk-i tabii gibi meyl-i izdivaç ve hubb-ı aile daha pek çok şiddetli idi. Müddet-i medide arz üzerinde ilk kabileleri ebeveyn ile onların evladı, ahfadı, akrabası teşkil ettiği muhakkaktır. Alaka-i demle yekdiğerine mensup olanların imrar ettikleri hayat-ı müştereke aralarında iştirak-i fikrî ve hissî tevliid eder. Bir râbita-i hususiye-i vedad teşkil eylerdi. O derecedeki ancak damarlarında aynı demi taşıyanlar sevişir, diğer insanları düşman addederlerdi. Aralarında dostluk cereyan eden aşiretler ancak aynı kabileden inşiaib eylemiş olmak hasebiyle mabeynlerinde karabet-i dem mevcut olanlardı.

Bu hissiyat asırlarca devam etti. Hatta bir aşiret uzun bir telahuk-ı ahfad neticesi olarak bir millet cesametini aldıktan ve binanaleyh efradı arasındaki râbita-i karabet artık vücudu hissolunmayacak derecede gevşedikten sonra bile devam ederek pek çok menafi-i müştereke-i iktisadiye ve fedakârlık, dostluk gibi pek çok fezail-i ahlakıyyenin menbaı olur. Akvâm-ı mevcudenin efradı beyninde gördüğümüz âsâr-ı telahuk başka bir asıldan münşaiib değildir.

2- Harp ve Sulh

Bu iki âmil sâbiku'z-zikrin mahsulüdüdür. Alâka-i dem râbitasıyla müteşekkil aşâir ve kabâil efradı yek-diğerine karşı hissettikleri

meveddet neticesi olarak dâhilen muhâfaza-i asayişe ve idâme-i hayat-ı mu'tâdeye çalışmış ve hâlbuki kendi cemiyetleri haricindeki fark-ı müteşekkileyi kâmilen düşman tanıdıklarından mâvera-yı huddudan vârid olabilecek muhatarâtı def'a-i daimen hazır bulunmak lüzumunu hissetmiş idiler. Ve bu dâhilen idame-i âştı ve husemâ-yı hariciyeye karşı tehiyyat-ı harbiye ihtiyacı her cemiyetin medar-ı ikdam ve terakkisi münasib-i devam ve temennisi oldu zira bu iki ihtiyacın beyne'l-efrad birtakım yeni efkâr ve menafi-i müştereke tevliid ettiği azade-i kayd-ı irtiyabdır. Birlikte edilen mücadele ile bu mücadelenin bıraktığı hatırat kadar bir cemiyetin efradını tevhid edecek bir kuvvet tasavvur olunamaz. Diğer cihetten asayiş-i dâhilînin istikrarı kaydı efradı ihtirasat-ı zatiyelerini zabıt ve hapse ve dolayısıyla terakkiyat-ıa hlakiyeye hizmet eder. Ez-cümle bu kayda riayet neticesidir ki efrad-ı mütemeddine hedef oldukları taarruzata mukabil bizzat ahz-i intikam etmeyerek müdafaa-i hukukunu yed-i hükümete tevdi ediyor. Ve makine-i adliye bu ferağ-ı efrad mahsulü olarak vücut buluyor.

Efrad-ı cemiyetin asayiş-i dâhilîyi muhafaza hususunda gösterdikleri gayret-i müştereke semeresi olarak bugün bütün meaşir-i medeniyede kuvvetin değil adaletin hâkim olması kazıyye-i esasiyesi kabul olundu. Ve bunun netice-i müfidesi olmak üzere efrad arasında muhasame ve mücadele azaldığı gibi bu yolda münazaat-ı dâhiliyeye masruf olacak kuvvet de husema-yı hariciyenin def ve tenkili için tasarruf edilmiş bulunuyor.

Kabail-i ibtidaiyye arasında bu esaslar kaba bir surette kabul ederek kuvva-yı efradını muhafazaya muvaffak olanlar aşair-i mücavereye galebe çalacaklarını hissettikçe cem-i ganaim hevesiyle komşularına hücumda tereddüd etmezler ve peyderpey meaşir-i zaafiyeyi malları ve canlarıyla kendi cemiyetlerine ilhak ederler, neşv ü nema bulurlardı. Bundan başka bir kabileye gelen arzu-yı galibiyet bittabi umur-ı muharebeyi idare edecek bir kumandan bir reis intihabına saik olur ve dolayısıyla kulûb-i efrada meyl-i nizam ve itaat, fikr-i basiret gelirdi. Görülüyor ki sulh-i dâhilî ve harb-i hâricî dolayısıyla cemiyetler neşv ü nema bulduğu gibi teşekkülat-ı siyasiye de vücuda gelmiştir.

Taylor diyor ki:

"Hükümet-i siyasiyenin harpten tevelliid ettiği şüphesizdir."

MESÂİL-İ İCTİMÂİYYE VE İKTİSADİYYE

Vesâit ve Makâsîd-ı İctimâ*

İlk makalemizde bahsettiğimiz vesâit-i içtimâ meaşir-i hayvaniye ve insaniyede müşterekti. Bugün yalnız cemiyât-ı temin eden iki mühim vâsita-i ictimai mevzu-ı makal ittihaz edeceğiz ki bunlar da elsine ve hutût meseleleridir.

Lisansız bir cemiyet-i beşeriye teşekkül edemez. İnsanlar ne kadar hakir olursa olsun bir fie-i sağire hâlinde toplanır toplanmaz bazı esvat ile müdavele-i efkâr ve hissiyata teşebbüs ederler. Cemiyetin mebde-i teşekkülü lisanın da mebde-i teşekkülü olur.

Müctemian yaşayan hayvanlarda bile bazı esvat bazı hissiyat ve ihtiyacı ifadeye tahsis olunmuştur. Bazı meaşir-i hayvaniyede manî-i muayyeneye tahsis edilmiş on, on iki ve hatta yirmi nida mevcut olduğu inkâr olunamaz. Meaşir-i iptidaiye-i beşeriyede de ayrı ayrı müeddalara tayin olunan esvatın ve be-tabir-i ahir elfazın adedi gayet mahdud olduğu muhakkaktır. Hatta elyevm bazı kabailin mecmu-ı lehçesi üç yüz kelimedenden ziyade olmadığı ve efrad-ı kabailin ifade-i efkâr ve hissiyat için bu dar kamus ile iktifa eyledikleri pek çok seyyahlar şehadet-i müşterekesiyle tevatür mertebesine varmıştır.

Meaşir-i iptidaiyede bu kadar mahdud olan vesâit-i tebliğ-i meram ale't-tedric öyle tevessü eder ki aded-i kelimat milel-i medeniyyede yüz bine kadar çıkıyor.

Lisanın teşekkülü insanın bir mahluk-ı zi-idrake inkılabı hadisesinin en mühim alâimindedir.

Teşekkül-i lisan demek efkâr ve ihtisasâtın esvat ve kelimat hâlinde nev-umma iktisab-ı maddiyet etmesidir. Her lisan bidayeten pek mahdud birkaç nida ve sadadan ibaret olup bilahare nema ve ihata alır.

Ruy-ı arzda yek-diğerine tesadüf eden iki ademin ilk dil-hâh-ı müştereki müdavele-i his ve nazardır. Bir insan daima anlamak istediği gibi mesar ve âlâmın bir nev hassa-i sirayeti mevcut olduğundan bir adam beni-nevinin her türlü heyecanına az çok iştirak eder.

* Şûrâ-yı Ümmet, 193, 22 Teşrinievvel 1325, (4 Kasım 1909), s.3-4.

Bu tesirat-ı tabiiye neticesi olarak efrad-ı müctemia arasında lisan bizzarure feyiz ve vüsat bulur. Her gün taze kelimeler doğar. Ve bu elfaz-ı nevzade sayesinde bazı tasavvurat ve tahassüsat bir cism-i harici kazanmış ihtizazat-ı savtiye içinde bir şekl-i katiyet almış olur.

Mukaddema nev-i beşerin terakkiat-ı maddiye ve maneviyesi lehce-i mevcudenin ittisa ve tenmiyesi ile beraber yürümek zaruridir.

Fikir durmadıkça lisan durmaz. Dimağın her yeni müstah-zarini bir taze kelime veya na-şinîde bir terkip ile ifadeye ona herçi-badabad bir işare-i melhuze tedarikine mecburuz.

Vicdan-ı ictimai tabir edilen kuvvet ancak fikir ile lisanın zade-i ittihadıdır.

Bir lisan ne kadar ibtidai bir hâlde ise yahut ne kadar yeni teşekkül etmiş ise o kadar seri' terakki eder. Lisan terakki ettikçe onunla tekellüm edenlerin adedi de çoğalır ve bir lisan ile tekellüm edenler hâh u nâhâh onun tevsiiine sâidirler. Bir kıt'a temeddün ettikçe dâhilinde tekellüm edilen lisanların adedi eksilir ve tekellüm edilen lisanların siyasi bilakis artar. Mesela küre-i arz üzerinde tekellüm edilen elsin-i muhtelifenin adedi üç binden dûn olmadığı hâlde Avrupa'nın hissesine ancak elli üç lisan düşüyor. Çünkü Avrupa kıtaat-ı arzın en müterakkisidir.

Lisanı da gayr-i sabit olur her geçtikleri buk'adan lisanlarına bazı terahhuşat-ı lafziye vâki olarak tahavvülat-ı daime intaç eder. Kabail ve beriyede alekser büyükbabalarıyla torunlarının lisanları birbirinden o kadar ayrılır ki ahfad ve ecdad mükâleme edemezler.

Vâsi ve metin bir lisana ancak kuvvet ve zekâları hasebiyle kendilerine tûl-i hayat mevud olan akvam nail olabilir. Lisanın en büyük alamet-i serveti vuzuhu ile delalet-i katiyesidir. Her fikir ve hissi ifade edecek elfaz ve tasvirata malik olmak ve bundan başka elfaz ve tabiratın medlulleri ile münasebetleri gayet sarih gayet kati bulunmak yani filan hüküm veya filan cümle hiç şühe ve tereddüde mahal vermeyecek surette filan şeyi veya filan fikir ve hissi ifade etmek ve münhasıran onları ifade etmek işte bir lisan için gayetlerindeki budur ki ancak tabakat-ı medeniyette pek ziyade yükselen akvamın lisanlarına mevuddur. Çünkü lisanın vuzuhu, katiyeti belagat-i evamiri temin ederek icraat-ı idariyeyi teshil edeceği cihetle en ibtidai bir hâl-i vahşette kalan kabilelerin rüesası tarafından bile arzu

MESÂİL-İ İCTİMÂİYE VE İKTİSADİYE

Vesâit ve Makâsîd-ı İctimâ*

Ancak meaşir-i beşeriyeye mahsus iki vâsita-i içtimâdan biri[nin] hatt olduğunu söylemiştik.

Ermeni durub-ı emsalinden olmak üzere Garp'ta irad edilen bir cümle vardır: “Kıraat öğrenen kimse ilk defa olarak adam olur” derler.

Diğer cihetten bir hakîm-i Yunânî diyor ki: “Hayat müdrikâne ancak âşinai-i hutût ile mümkündür.”

Kelime-i mefluze içinde insanîyetin küre-i ıttılana atılan bir fikir ancak hatt-ı şekline girmekle temin-i hayat eder. Ancak huruf-ı mektûbe ile haps ve tensip edildikten sonra piş-i nazarda yaşamaya başlayarak asırlardan asırlara miras ve yadigar kalır.

Fikir ancak sem' ile zabıt edilen bir söz şeklinde kaldıkça daire-i intişarı bizzarure pek mahduddur. Aded-i samiin istenildiği gibi nisbete iblağ edilemez. Hâlbuki aded-i kariin bilakis namütenahidir. En kem-fiyat bir eser matbu kaç nigâh-ı kıraat önünde yaşayacağı tahmin olunamaz.

Yazı kadar münasebat-ı ictimaiyeye vüsat ve kuvvet veren hiçbir şey yoktur. Mütakellimin akvali ancak müsaade-i savtiyesi derecesinde bir mesafe kat edebileceği hâlde muharririn lisan-ı bî-savtı füshat-ı müstakbelenin hudud-ı ahiresinde bile imkân-ı ihtizaz bulur.

Diğer cihetten bir lisan, eşkâl-i hattıyeye girmedikçe nail-i nüma olamaz. Huruf-ı mektûbe ile kâğıt yahut taş üstüne geçtikten sonra nekayısı, meayibi, şayan-ı ıslah ve ikmal cihetleri bürüz eder. İfade-nin zaaf ve kuvveti zulmet ve vuzuhu meram ile makalin derece-i münasebeti meydana çıkar.

Hutût-ı siyasiyesinde mazinin fezail ve fezahati savap ve hatası âdât ve kavanini atıye geçerek ahfad ile ecdad arasında râbitalar râbitalar teşkil eder.

Yazı arzın bir köşesinde diğerine nakl-i efkâr ve hissiyat eder. Anasır-ı hazıra-i insanîyeti yekdiğerine rabt ile iktifa etmez. Mesafat-ı namütenahi-i zamanın bir ucundan diğerine isal-i ihbar için mahmil teşkil etmesi itibarıyla beşeriyet-i sabıkayı beşeriyet-i hazıra ve

* Şûrâ-yı Ümmet, 194, 29 Teşrinievvel 1325, (11 Kasım 1909), 4 s.

müstakbele ile temas-ı manevide bulundurur. Hutût icat edilmemiş olsaydı biz ezmine-i salifede yaşayan butun-ı beşeriyetin hiçbir hâlınden haberdar olabilir miydik?

Hutût denebilir ki hafıza-i ictimaiyedir. Silsile-i ensal ancak hutût ianesiyle ahvâl ve akval-i eslafi tahattur eder. Ancak hutût ianesiyle ananat-ı mazi ahfada malum olur.

Hutût olmasaydı ne edyan ne kavanin ne de fûnun ne edebiyat hiçbir büyük şey takarrür edemez, zekâ-yı beşerin daire-i fütuhâtı pek mahdud bir sahadan ibaret kalırdı. Ahkâm-ı edyan kütüb-i mukaddese sayesinde asırdan asra geçerek her mezhebin mensupları arasında bir vâsıta-i içtima olmuş, fûnun ve edebiyat, müdevvenat-ı mektûbe veya matbua sayesinde eslatan ahlafta intikal eyeleyerek ukul butun arasında bir rişte-i manevi teşkil eylemiştir.

Yazı ile tensib-i efkâra ilk ihtiyaç hissedenler rehâ-bîn ile hükümdaran idi. İlk hutût taşlar, pirinçler arasına hakkedilen ve her biri bir cümle ifade eden şekillerdir.

Bilahare yazı deri, parşümen, papirüs, balmumu üstüne geçti. Bu vâsıtalarla hükümdarların iradatı rahiplerin evamir ve nevahisi, mukavelat ticariye, elhasıl hayat-ı siyasiye ve iktisadiye kesb-i rasanet etti. Bundan başka ulema ve felasifenin fikirleri abideler üstünde veya kâğıtlar arasında toplanarak insanîyetin sermaye-i irfanı teşekkül etmeye, bir hazine-i maarif vücuda gelmeye başladı. Müteşennit teraneler hutût-ı sayesinde neşaid muntazama şeklini alıyor, edebiyatı tevli ediyordu.

Alman mütefekkirinden (*Herder*) Bey haklı diyor ki:

– Lisan, hilkatın efrad-ı beşeri rabt için icat ettiği bir ??? hafif ve na-mukavimdir. Bahşayış-i hilkat olan hat sayesinde milletler milletler üzerine, asırlar asırlar üstüne, icra-yı tesir eder. Hat sayesinde bütün insanîyet teakub-i a'sâr içinde bir anane-i uhuvvet alakasıyla merbut kalır.

Hutût âdeta insanîyetin bütün hayat-ı zekâiyesinde bir mahfaza yazı bir hazinedir ki madamüzzaman tevessü tenemmi edecek, layenkâtı zenginleşecek, hiçbir zaman tükenmek bilmeyecektir.

İzahat-ı sabıkadan istinsah olunabilir ki hutûtun intişar ve taammümü ve efrad-ı müctemiyayı derecat-ı bala-terin medeniyete i'lâ için tevessül edilecek çarelerin en katiyü't-tesiridir.

Tarih-i umumiye irca-ı nazarla anılıyor ki yazı müddet-i medide ancak rüesa-yı idare ile rehabin elinde bir sırr-ı kıymettar gibi

MESÂİL-İ İCTİMÂİYYE VE İKTİSADİYYE

Vesait ve Makasid-ı İctimâ*

Matbaalarla matbuatın hizmet-i ictimaiyesini takdir için şunu derpiş etmelidir ki Gutenberg'in keşf-i malumundan akdem bir kitap vücuda gelmek için bir hattatın –kitabın hacmine göre– az çok uzun bir müddet sarf-ı mesai etmesine muhtaç idi ve bittabi bu nüsha-i vahide ancak bazı madud ellere geçer, muayyen bir daire dahilinde neşr-i irfan ederdi. Halbuki bugün matbaa sayesinde büyük bir eserin birkaç bin nüshası icap ederse birkaç saat zarfında vücuda gelebilir. Paris'teki matbaa-i milliyede bin sayfalık bir eserin bir gecede tab ve neşr edilebildiği muhakkaktır.

Matbaaların tesisinden akdem intişar eden el yazması kitaplar müelliflerinin dimağlarını ancak mahdud birkaç kariinin dimağıyla temasta bulunduruyor, bir cemaat-i kalile dâhilinde rişte-i manevi teşkil ediyordu. Bugün vesâit-i tabiiyenin mükemmeliyetinden nâfi bir dimağın mahsul-i irfanı sürat-i berkiye ile binlerce dimağlara dağılıyor, müellif birkaç gün zarfında efkârını aktar-ı erbaaya dağıtmış kendi ruhu ile milyonlarca ruhlar arasında bir râbita bulmuş oluyor; her gün aded-i kariini çoğalmakta olduğundan la-yenkati daire-i münasebatı tevessü ediyor. Böylece aksa-yı garpta düşünen bir zekâ aksa-yı şarkta birçok dimağlara lerce-i teessür vermek suretiyle kitap vesâit-i ictimaiyenin en mühimlerinden biri oluyor.

Fakat ceraid-i yevmiyenin nüfuzuna nisbetle kitapların, hatta en muteber ve münteşir kitapların ne ehemmiyeti vardır? İlk defa olarak on altıncı asr-ı miladide Venedik'te intişara başlayan ve her gün mektup şeklinde birkaç nüsha olmak üzere dağılan gazete bugün arz üzerinde milyarlarla sahaif-i matbua teşkil etmektedir.

1610 tarihine kadar Almanya'da ancak altı ayda bir kere Latince ve Almanca neşredilen *Revulasyon Semestial* unvanlı varaka-i havadis vardı. Ancak on yedinci asırda ceride-i matbua isbui olarak neşrolunmaya başladı.

İngiltere'de 1622 tarihine kadar varaka-i havadis olmak üzere ancak el yazısı ile *Natanil Bötr* namında bir muharrir zaman zarfından

* Şûrâ-yı Ümmet, 195, 5 Teşrinisani 1325, (18 Kasım 1909), 2-3 s.

zekâiyemizi teksir ve dolayısıyla sermaye-i irfanımızı nisab-ı layıkına iblağ edebileceğiz. Hâlbuki ıslah-ı esasi-i hattîyi kabul etmedikçe di- mağlarımız senelerce tahsil-i kıraat ve kitabet-i mecburiyeti içinde mahpus kalarak mesai-i müfideye pek az fırsat bulacaktır. Bugün bü- tün gazetelerimizin nedret-i kariinden, adem-i kifaye-i mergubiyet- ten şikâyet etmekte olduklarını biliyoruz. Bunu lisanımızın suubet- i tahsiliyesinden başka bir sebebe isnad etmemeliyiz. Bütün elfaz-ı mütedavilemizi doğru okuyan kaç kişi var?

Matbuatın şimdi bizde olduğu gibi mahdud bir fırka-i mümta- zeye vâsita-i istitla olması memleket için ciddi bir haile-i hasar teşkil eder. Zira ziya-yı matbuattan mahrum kalanlar bizzarure şunun-ı si- yasiye ve ictimaiyemize karşı lakayt kalacaklardır. Ensal-i sem' ve it- tılana reside olmayan vukuata ehemmiyet verebilir mi?

Diğer cihetten bugün matbuat yalnız havadis-i ictimaiye ve va- kayi-i siyasiyeyi ihbar ile iktifa etmiyor, cereyan-ı ticarinin muhbiri de matbuattır. Fiyatların tenezzül ve teraffunu esham-ı piyasasını ti- caret-i umumiyenin meyil ve istikametini bir suret-i muntazamada ancak mütalaa-i cereaidle haber alabiliriz.

Terakikat-ı siyasiye ve siyasiye ancak lisanın tekemmülü, hutûtun suret-i matlubede teşekkülü, mekteplerin gazetelerin taad- düdü ile birlikte müyesser olduğu muhakkaktır. Denebilir ki mat- buat adeta insaniyetin asırlardan beri aheste aheste teşekkül etmiş bir cümle-i asabiyesidir.

Her cemiyet-i amal-i zekâiyesi âsâr-ı matbuasının kemmiyet ve keyfiyeti ve bu âsârı vücuda getirecek esbabın mükemmeliyeti ile mütenasiben terakki ve tedenni eder.

Efkâr-ı umumiyeye dediğimiz kuvvet-i mühimme makasıd-ı müfi- deye inıtaf edebilmek, menafi-i cemiyete mülayim cereyanlarla mih- ver-i idareyi tensik etmek için mahmil-i matbuat içindeki gıda-yı ha- kayık ile perverde etmelidir. Yoksa kendi hevasına terk edilmiş, bir nâzım-ı fennîden mahrum efkâr-ı umumiyeye keşti-i hükûmeti ancak mühlik girdaplara sevk edebilir. Nokta-i istinadı cehl olan efkâr-ı umumiyeye bugün müsbet yarın menfi, şimdi memnun olduğu icraat- tan biraz sonra müşteki olur, her an bir ihtirasın mağlubu, bir cere- yanın müncezibidir. Bu tesirat-ı muzırradan ruhları kurtarmak için çare-i yegâne neşr-i irfan ve bunun için teksir-i matbuat ve tamim-i lisandır.

MESÂİL-İ İÇTİMÂİYYE VE İKTİSADİYYE

Devâir-i İctimaiye ve Rûh-ı Umûmî*

Denebilir ki hat ile kelimeler bir cemiyetin iki vâsıtasıdır ve telâsikdir. Zira efrâdın hissiyat ve efkârını, fitriyat ve irâdâtını cem ile birtakım yeni müessirât-ı içtimaiye vücuda getirmeye, heyet-i müctemiaya mahsus bazı ahvâl-i ruh meydana çıkarmaya badi olan o iki vâsıttadır.

Bu mukaddimeyi kabul ettikten sonra bir cemiyetin efradı üzerine bir ferdin mensup olduğu cemiyet üzerine tesirât-ı mütekebbilesini tetebbu edelim:

Bedihidir ki her his, her fikir, her irade ibtidâ-yı emirde bir şahs-ı muayyenin, cemiyet efradından bir veya birkaçının ruhunda doğar. Ferdin ruhunda tevellüdünün esbabı da hissiyet-i zâtiyesi, dimağ-ı zâtîsi, hayat-ı hususiye-i vicdaniyesidir. Bu üç şey, yani efradın hissiyet-i zâtiyesi, kuvve-i dimağîyesi, faaliyet-i mahsusa-i vicdaniyesi asren ba'de asr tekemmül edegelmiştir. Hatta bazı müstesna efrâdda o nispet-i harikuladeye resîde olmuştur ki bu derece-i müstesnâ-ı maneviyete bir unvan-ı hususi verilmek lüzumu hissedilmiş, deha, dehaet lügatleri ihdâs olunmuştur.

Efrâd-ı beşere liyakat-ı tabiiyesi fevkinde meziyetler, kuvvetler isnat edildiği asırlarda, bahusus kurûn-ı vustânın son asırlarıyla karn-ı ahir ilk asırları esnasında, üç dört yüz sene öyle zan ve kabul olunur ki efrâd-ı zekiye ve bahusus dühât dediğimiz ezkiyâ-yı fevkalade kendi kendine mevcut, nüfuz-ı cemiyete karşı haiz-i istiklal menabi-i içtimaiyeye ihtiyaçtan müteali, bizatihi faal birer kuvvettirler.

Mütefekkirîn-i zaman bu itikada mültefit değildir: Eğerçi bugün dühâtın vukuat-ı tarihiyeyi tekinde nüfuzları eski zamanlardan daha emin ve metin bir surette itikat edilmekte ise de bir dâhinin, mensup olduğu cemiyetin daire-i tesirâtı haricinde cevelan eden fezail-i teceddüt ve ihtirâi yalnız kendi ruh-ı mu'tezilinden çıkararak, bir dâhinin mevcudunu inkâr olunuyor. Bugün kabul olunan nazariyata göre dâhiler o zatlardır ki asırlarının şuâât-ı zekâiyesini nefeslerinde cem ederek, muhat oldukları cemiyete bir merkez-i dimağî teşkil

* Şûrâ-yı Ümmet, 196, 12 Teşrinisani 1325, (25 Kasım 1909), 3-4 s.

eyleyerek etrafa neşr-i envâr ederler. Dâhiler mensup oldukları cemiyetleri, içerisinde yaşadıkları zamanı tenvir eden misbahlardır, fakat bu misbahlar menabi-i nurunu etraftan toplarlar.

Bu cihetle bir kavmin, bir asrın vicdanını anlamak için dühâtının keşf-i râz-ı ruhu ile iktifa etmek caiz olamaz, adese-i tetkiki ervah-ı âmme üzerine gezdirmek, her dâhinin etrafındaki aileyi, milleti, mektebi, mabedi tahlil etmek lazım gelir. Şüphe yoktur ki sirac-ı dehaet pek mühim bir menba-ı ziya-yı terakkidir, fakat bu menbada bütün bir mazinin, bütün bir beşeriyetin katarât-ı mesaisi rehin-i ihtirak olduğunu unutmamalıyız. Kurun-ı vusta gibi darabân-ı faaliyetten bilküllüye hâli bulduğumuz a'sâr-ı atalet bile o siraca birkaç katre sermaye-i zit-i yadigâr etmiştir.

Bir cümle ile telhis edelim: Eğerçi dâhilerin muhitleri üzerinde a'mâl-i nüfuz ettikleri inkâr olunamaz. Fakat şurası da kâbil-i inkâr değildir ki kendileri de muhitlerinin, muhitlerini vücuda getiren a'mâl-i maziye-i beşerinin birer mahsulüdür.

Bu cihetle aynı şerait-i muhîtiye içinde, aynı esbap ve tesirata tabi olarak yaşayan, aynı kavme, aynı memlekete aynı ırka mensup olan adamlar – aralarında ufak tefek farklar göstermekle beraber – gerek maddeten ve gerek manen pek çok havâss-ı müştereke ibraz ederler.

Şurası pek ziyade şayan-ı dikkattir ki bir cemiyetin efradı arasındaki fûrûk, o cemiyetin tabakât-ı medeniyette işgal ettiği mevkiin irtifayla mepsuten mütenasıptir. Bir cemiyet ne kadar hâl-i ibtidâiye yakın olursa, mertebe-i medeniyeti ne kadar pest bulunursa efrâdı arasındaki müşabehet-i maddiye ve maneviye o kadar kavi, ve bilakis cemiyet ne derecede mütemeddin olursa erkân-ı müşekkilesi meyanındaki fûrûk o kadar bariz olur.

Halk arasında tabakât-ı muhtelifenin teşekkülü, cemiyetin sunûf-ı müteaddideye inkısamı, usul-i terbiyenin tenevvüü ve dolaşısıyla hissiyat ve efkârın, âdât ve akaidin ihtilafı bütün medeniyetin getirdiği şeylerdir.

Mamafih efrâd-ı cemiyet –terbiye-i hususiye, nüfuz-ı mahsus-ı aile, ilâ ahire gibi müessirât altında– ne kadar tenevvü ve tahallüf ederse etsin lisan, hat, âdât-ı mevrûse, münasebât-ı yevmiye gibi bazı avâmil-i ervah efrâdı daima bir daire-i mahsusa içinde müçtemi bulundurur, hayat-ı içtimaiye daima aynı cemiyet efradını daimî bir mülakat-ı dimağîye hâlinde tutar. Ervah-ı efrad aynı cereyana

MESÂİL-İ İCTİMÂİYE VE İKTİSADİYE

Devair-i Vicdaniye ve Kuva-yı İctimaiye*

Bir cemiyetin efkârı eğer hakikati andırır bir manzara irae edecek olursa dağ başlarından yuvarlanan çığ kümeleri gibi ilerledikçe büyümek istidadını gösterir.

Bir heyet-i müttefikanın ileri süreceği yahut ortaya atacağı efkâr ve mülahazât –nüfuz ve tesir itibarıyla– o heyeti teşkil eden fikirlerin mecmu-ı kuvvetinden daha kavidir.

Bir meseleyi tetkik ve muayeneye muktedir olmadıklarından o mesele hakkında, mensup oldukları daire-i vicdaniyede mütedavil efkâr ve akaidi kabul edenler cemiyet-i beşeriyede ekseriyet-i azimeyi teşkil ederler. Ehibba ve ahmâsından, amirlerinden, hocalarından âsârını okuduğu muharrirîn ve üdebadan, bunların ilkâat ve telkinatından müteessir olmaksızın itidal-i dem ve bî-terafî-i ruh ile mesail-i yevmiye ve şuûn-ı muhtelifeyi teşrih ve tahlil edecek. İstihraç mahiyetine çalışacak hemen hiç kimse yoktur. Denebilir: Telkinat-ı içtimaiyenin kuvveti o kadar büyüktür.

Bir heyet-i müçtemia içine atılan bir fikrin nüfuz ve tesiri şu üç şey ile mütenasiptir: 1- Fikrin hakikate muvafakati, 2- Menafia adem-i muhalefeti, 3- O fikri kabul ve terviç edenlerin kesreti.

Cemiyetlerin ahvâl-i ruhiyelerini anlatmak için efradın ahvâl-i ruhiyesinden emsile iraesî pek müsait bir vâsita-i izahtır: Malumdur ki her âdemin dimağı pek çok fikirlerin hâbgâhıdır. Bu fikirler arasında mevcudiyetlerini bize yani vicdanlarımıza ihbar edenler en kuvvetlileridir ki, şiddetleri, ehemmiyetleri hasebiyle efkâr-ı sâireye galebe ederek saha-i vicdan üzerinde görünürler.

Cemiyet içindeki efkâr-ı muhtelif arasında da böyle bir mücadele-i hafîye vardır: Hangi fikir yahut fikirler haiz-i ehemmiyet ise diğerlerine galebe eder. Cemiyetin saha-i vicdanı üzerinde görünür. İcra-yı nüfuz başlar ve mevki-i nüfuzda müddet-i devam ve karar da fikrin ulviyet ve metaneti, celp edeceği menafîin ehemmiyeti ile mütenasip olur.

* Şûrâ-yı Ümmet, 198, 26 Teşrinisani 1325, (9 Aralık 1909), 4-5 s.

MESÂİL-İ İCTİMÂİYYE VE İKTİSADİYYE

Vicdan-ı Şahsî*

Her ferdin vicdanı muhat olduğu cemiyetin bir bahşâyîşidir. Filhakika “vicdanımız” dediğimiz kuvve-i maneviyeyi anasır-ı mürkekbesine irca ile her cüz’ün menba ve mastarını taharri edecek olsak bütün sermaye-i ruhumuzun bir tuhfe-i cemiyet olduğuna mahfazai idrakimizde her ne var ise cümlesini heyet-i içtimaiyeden almış olduğumuza kanaat hâsıl ederiz.

Binaenaleyh bundan istintaç edebiliriz ki bir kimsenin vüs’at ve münevveriyet-i vicdanı bilâ-vâsita veya bilvâsita muhat olduğu cemiyet-i beşeriyenin derece-i temeddün ve terakkisi ile daima az çok mütenasiptir.

En büyük, en parlak zekâ ile dünyaya gelen bir çocuğu irfan-ı cemiyetle temastan men ederek bir meşcere-i hâliyyede terk ediniz: Zekâ-yı fitrîsi hiçbir eser, hiçbir semere ile kendisini gösteremeyecek. Bir müddet sonra mübeddel-i humk ve gabavet olacaktır. Dimağdan şerer-i zekâ intişar etmek için temas-ı cemiyet şarttır. Cemiyet-i muhita ne kadar vasi ve münevver ise vicdan-ı ferdin kuvvet ve şaşaaı o nispette balığ olur.

Henüz kıraat ve kitabetten mahrum olan meaşir-i ibtidâiyede ef-râd-ı kabilenin menabi-i vicdanı etraflarındaki muzlim dimağların neşriyat-ı galizasına münhasır kalarak bizzarure bir nev’i mevaid telâki-i galatât hâline gelir.

Denebilir ki her ferdin havsala-i vicdanı ile ağışunda yaşadığı cemiyetin siyasi arasında bir nispet olduğu gibi havsala-i vicdanın eb’âdı ile cemiyet-i muhîtaya derece-i irtibatı arasında da bir münasebet vardır. Bir insanın içerisinde yaşadığı cemiyet ne kadar küçük, ne kadar hâl-i bedâvette olursa vicdanın o cemiyet haricinde yaşayabilmek istidadı o kadar az, vicdanın o cemiyet-i muhîtaya merbutiyeti o kadar kavi ve şedit olur. Mesela bir Amerikalının yaşamak için Amerika’ya merbutiyeti pek hafiftir. O her yerde yaşayabilir. Bilakis Afrika kabâil-i vahşiyesinden birine mensup bir adam için sine-i ailesinden ayrılmak bir ölümdür; aşiretine irtibatı o nispettedir ki o

* Şûrâ-yı Ümmet, 200, 10 Kanunievvel 1325, (23 Aralık 1909), 1-2 s.

tengnâ-yı içtimai haricinde devam-ı hayatı kabil olamayacağını zanneder.

Bu pek iptidai olan cemiyetlerde vicdanlar arasında vesâil-i medâlîke her gün görüşüp konuşmaktan ibarettir, eb'âd-ı cemiyet henüz o kadar mahduttur ki bütün efradı için her yirmi dört saatte mülakat ve musahabe mümkün olur. Fakat cemiyet biraz nâil-i nümvv olunca bittabi bütün efradın külle yevmin terâkî ve muhaveresi kabil olamayarak aralarındaki râbîta bir dereceye kadar gevşemiş olur. O zaman birtakım yeni vesâil-i mülakat ve içtima vücuda gelir: Düğünler, bayramlar, panayırılar, oyunlar, harp ve sayd idmanları birer bahane-i içtima teşkil eder. Böyle vesilelerle eski hükûmetler efrad arasında o kadar metin râbîtalar tesisine muvaffak olurlardı ki bugünküler matbuat ve edebiyat ile dahi aynı râbîtayı aynı kuvvetle iade edemiyorlar.

Vicdan-ı efradda ikinci derecede kuvvetli hissedilen revâbıt-ı içtimaiye lisan ve mezhep alakalarıdır.

Kıraat ve kitabete kesb-i iktidar eden cemiyetlerde matbuat-ı muhtelifi biri diğerinden uzak, aralarında fırsat-ı mülakat en az me'mul olan vicdanlar arasında birer râbîta olur. Kitaplar, gazeteler, risaleler arzın yekdiğerine en baîd iki noktasındaki vicdanları bazı efkâr ve hissiyatta hem-ra'se-i teessür eder.

Mesela Katolik kilisesinin mesai-i neşriyesi neticesi olarak Latince bir lisan-ı ilim ve fen olmak üzere kabul edildiği asırlarda Roma bütün Avrupa üzerinde ihsâs-ı nüfuzdan hâlî kalmamıştır.

Yine mesela a'sâr-ı ahîreye değin Avrupa'da bile hissiyat-ı milliye ancak aynı memurînin zîr-i idaresinde yaşamaktan ibaret bir râbîta-yı hafife ve zaîfe iken bugün en metin bir alaka-i içtimaiye olmuştur, çünkü lisan, edebiyat, kavânîn, müessesât-ı muhtelifi, hâtırât-ı tarihiye hep hissiyat-ı milliyeyi takviye uğrunda masruf oldu. Milyonlarca nüfus aynı lisan ile tekellüm ediyor, aynı edebiyattan feyz-ı rûh alıyor, aynı kavânîne tabi yaşıyor, aynı müessesâtan müstefit oluyor, aynı hâtırât-ı tarihiye ile hisleniyor, böylece "fkr-i millî" denilen kuvvet vücuda geliyor. Birkaç asır evveline gelinceye kadar "fkr-i millî" terkibi hiçbir şey ifade etmezdi, bugün birkaç milyon kişinin hissiyat, efkâr, irâdât-ı itibarîleriyle ittihadını mukayyettir.

Binaenaleyh vicdan-ı efradda en kavi, en ziyade kökleşmiş olan şey bu "fkr-i millî"dir. Elyevm bir milletin kuvve-i hayatiyesi fkr-i

MESÂİL-İ İCTİMÂİYYE VE İKTİSADİYYE

Hissiyat ve İhtiyâcât*

Her vicdanın makbûzât ve medfûâtı son tahlilde ya hiss-i zevke veya hiss-i eleme müncer olur.

Sinin-i ahire ilmü'n-nâs uleması gerek hiss-i zevk ve gerek hiss-i elemin bir taraftan efkâr diğer taraftan hareket gibi efâl-i iradiye üzerindeki tesiratını ezmine-i sabıkaya nispetle pek vasi bir mikyas üzerinden tetkik ettiler.

[Lunca] diyor ki:

Efâlimizin müessirât-ı hayalîyesini değil müessirât-ı hakikiyesini taharri edecek olursak iki nev' bulacağız ki biri ref'-i âlâma diğeri celp veya temdit ezvâka mâildir.

Adem-i âlâm ile mevcudiyet ezvâktan ibaret olan saadete temayül ve şeâb-ı vicdan beşerin en zeval-i nâpezir hassasıdır.

Acaba zevk ve elem dediğimiz bu iki his nedir? Bu iki kelime ile kaydettiğimiz şeyleri tamamen ve hakikaten biliyor muyuz?

Mesela bizi memnun eden kâffe-i hissiyatı zevk namı altında cem etmek caiz olabilecek mi? Leziz bir yemek yerken duyduğumuz şeyi. Latif bir aheng-i musiki dinlerken hissettiğimizi, bir hareket-i kahramânâneneden sonra vicdanımıza gelen hoşnudî-i vesîi, bir vazife-i diniye ifasında hissedilen hazz-ı amîki. Bunların hepsini aynı heyecan olmak üzere telakki edebilir miyiz? Bu farkları taayyünde müta-laât-ı içtimaiye nokta-i nazarından bir faide-i azime me'mul olmadığından biz yalnız şunu irae ile iktifa edeceğiz ki her zevk ve sürur bize inbisat ve ulviyet, ve bilakis her elem inkisar ve tazyik verir.

Zevk ve elemi bahşeden reh-i a'sârımızdaki taharrük ve intibahın derecesidir. Hucurât-ı asabiye'nin tenebbüh-i mutedili zevki, adem-i tenebbühü veya ifrat-ı tenebbühü elemi intaç eder. Mamafih bu mesailin henüz pek çok zulümât ve mübhemât ile muhat olduklarını hatırdan çıkarmamak ve binaenaleyh zevk ve eleme ait tarif ve tasnifat-ı sabıkayı ihtiyat ile telakki eylemek lazımdır. Filhakika mesela derece-i tenebbühle mütenasiben izdiyâd eden zevkler mevcut olduğu inkâr olunamaz.

* Şûrâ-yı Ümmet, 201, 17 Kanunievvel 1325, (30 Aralık 1909), 3-4 s.

umumiyesi süflî ve serü'z-zeval ezvâktan ziyade ulvî ve payidar meserretlere doğru teveccüh eder. Bir kavim için ulvî hisler muayyen bir ihtiyacı muayyen bir hassayı değil aynı zamanda havâs ve ihtiyâcât-ı mühimmeyi hoşnut eden ve diğer cihetten cemiyetin mahdud bir fırkasını değil mümkün ise kâffe-i efrâdını ve değilse ekser azasını tatmin eyleyebilen gayr-ı endişâne hislerdir.

Bir millette gördüğümüz âsâr-ı zahire-i ümran ve terakki ne kadar parlak olur ise olsun eğer hissiyât ve irâdât-ı umumiye kâffe-i efrâdın istikmâl-i esbâb-ı saadetine istihdâf etmemekte ise de denebilir ki gördüğümüz alâim-i temeddün sathî ve muğlaktır.

Su-i tefehhüme mahal kalmamak üzere şurasını da ihtar edelim ki gerek efrâd gerek cemiyât ne kadar temeddün edecek olsalar yine istihfâz-ı şahsi ve nev'e hâdim olan hissiyat-ı ibtidâiyeden tamamıyla tecerrüt etmezler. Ancak netice-i terakki olarak şu hadise hâsıl olur ki bu hissiyat-ı ibtidâiye tabakât-ı ruhta ancak layık oldukları mevkiî işgal eder ve hissiyat-ı sâire üzerine hâkimiyetleri kalmaz.

MESÂİL-İ İCTİMÂÎYYE VE İKTİSADÎYYE

Hayat ve İhtiyacat*

Hissiyatın âlem-i hâricî ile münasebatından ihtiyacatımız tevelletüd eder.

Hissiyat-ı zevk ü elem her ferdi tezyid-i zevk ve tenkis veya dafî-i elem için sarf-ı mesaiye imal-i nazara iltihak-ı muhitaya sevk eyler. Bu mesai sayesinde insan âlâm ve ızdırabattan kurtularak derecesine göre haz, zevk veyahut sürura nail olur. Âlem-i hâricî bir taraftan iklim, türab, nebatat ve hayvanat gibi hazain-i tabiiyye diğer taraftan bilcümle müessesat-ı nafia-i ictimaiye gibi defain-i medeniye ile memludur. İhtiyacatımız dediğimiz şeyler şunlardır ki hayat ve ruh veya hayat-ı bedenimizden inbias ederek muntazaman tekerrür eden ve tatmin edilmediği takdirde aleddevam kesb-i şiddet eyleyen zaruratı itiyadiye şeklinde görünerek hoşnut eyledikleri hâlde tenakus-ı âlâm ve itiyad-ı ezvaka bais olurlar. Mesela su, uyku, mütalaa ve buna mümasil şeyler ihtiyacatımız cümlesindedir ki miktar-ı mutedilden istifa edildikleri takdirde şüphesiz bir kısım âlâmımızı tahfif ederler.

Hissiyat-ı beşeriye gerek ulvi ve gerek süflî olsun daima birer menba-ı ihtiyacattır. Her ferdin kendi derece-i akl u terbiyesine göre ihtiyacat-ı hissiyesi, ihtiyacat-ı dimağiyesi ihtiyacat-ı maneviyesi ve hatta ihtiyacat-ı bedayi-cûyânesi vardır. Fakat ber-mutad ihtiyaç denilince hatıra bir cihaz-ı iktisadi sayesinde tehvin ve teskin edilen hissiyat-ı mübrime varid-i hatır olur. Ve bundan naşidir ki bazı müellifler maksad-ı iktisad tehvin-i ihtiyacattır demişler. Bu nazariyeye tarafgir olan ulemaya göre her faaliyetin her mahsul-i iktisadinin badi-i evveli ihtiyaçtır. Filhakika ihtiyaç kelimesi en mahdud manasıyla derpiş edilince iddia-yı vâki muhakkak görünür. Fakat kelime-i ihtiyacat en şümüllü manası irae olununca ihtiyaç yalnız faaliyet-i iktisadiyenin değil her nevi faaliyet-i beşeriyenin membaıdır demeliyiz. Zira hiçbir faaliyetimiz yoktur ki sebeb-i hakikisi ya dafî-i elem ya celb-i zevk veyahut âlâm ve ezvak-ı sabıkanın tahatturu olmasın. İlm-i iktisatta ihtiyacat ber-vech-i ati envaa mümkasimdir. İhtiyacat-

* Şûrâ-yı Ümmet, 203, 31 Kanunievvel 1325, (13 Ocak 1910), 3-4 s.

Hakiki birer menba-ı terakki-i iktisad olmak için bir milletin ihtiyacı derece-i medeniyeti ve menabi-i mevcude-i servet ve kuvveti ile münasip olmalıdır.

Bir kavmin kudret-i maliyesi fevkinde ihtiyacı kabul etmesi bilakis bir buhran-ı iktisadı tevlid eder. Büyük inlılapları takip eden edvâr-ı taihiyede her millet birtakım yeni ihtiyaçat müvacehesinde bulunarak dolayısıyla bir buhran-ı iktisadi ve milliye maruz kalmıştır. Eğer bir felsefe-i itidal ile ıslah-ı ihtiyaçat eyleyerek buhran arız-ı temdid ve teşdid edilecek olur ise inkılab-ı vakiadan memul olan hayr-ı ictimai tahakkuk etmez. Bu cihetle denilebilir ki ihtiyaçat-ı cedide bir millet için arız olduğu ??? göre ki bir alet-i terakki gah bir mania-i salah olur. İhtiyacat ancak bir kavmin kuvva-yı maddiye ve maneviyesi neticesi olarak hissedilir ve kendisinin meleke-i mesaisini tezyid-i istidadına malik olur ise ancak o zaman hayat-ı batıla ve zahiresini imar edecek fezail-i ictimaiyesini haleldar etmeyecek bir vâsita olur.

Muhataralı ihtiyaçlar şunlardır ki sarf-ı cidd-i huzuzat için hafif-meşrep birkaç hodkâmın dest-i sefihanesiyle bir cemiyete ithal edilebilir. Taaddüd-i ihtiyaç bir nişane-i medeniyettir bahanesiyle tasarrufa riayet sayesinde refah bulan bir amele ailesinin şiraze-i idaresini yeni ihtiyaçlarla ihlal etmek denebilir ki bir cinayettir.

Musâhabât-ı İctimâiyye

DONANMA MECMUASI YAZILARI

[Bu unvan-ı umumî altında neşrine başladığım silsile-i makâlâtın pek eğlenceli bir şey olmayacağını kari'in-i muhteremeye ber-vech-i peşin haber vermeliyim. Bunlar Avrupa'da *Sosyoloji* denilen ve mevzuunu nazar-ı dikkate alarak "ilmü'l-meâşir" diye tercüme ettiğim bir fenn-i cedîde ait musahabelerdir ki takip edenlerin nadim olmayacaklarını tahmin ederim.]

1

Milad-ı İsa'dan beş asır evvel hükemâ-yı Yunani'den biri "Hikmet-i Kâinat" unvanlı eserinde: "*meâşir-i beşer, efrâd-ı beşer gibi doğar, büyür, helâk olur.*" demişti. Demek ki o zamanlarda bile mütefekkirînin bir kısmı meâşir-i beşerin efrâd-ı beşere müşâbih bir surette teâkub ve tevâli ettiğine dikkat etmişti. Tarihin her tarafta tasdik ve her devirde te'yid ve te'kid ettiği bu nazariyeyi bilahare ekser felasife kabul ve tekrar ettiler. Bâhusus İbn-i Haldun öyle bir kanaat-i vicdâniye ile bu fikri benimsedi ki mevcudu olduğu "*felsefe-i tarih*"ın nüve-i asliyesi odur, denebilir.

A'sar-ı ahirede bu fikir taammüm etti. Hayât-ı efrâd ile hayât-ı milel mukayese olundukça keşfedilen vücûh-ı şibh tekessür ediyordu. Artık efrâd gibi meâşirin de zayıf bir çocukluk, ateşin bir gençlik, mütefekkir ve müsmir bir orta yaşlılık, yorgun bir ihtiyarlık devirleri ve nihayet fecai veya tabii bir dakika-i memâtı olduğu ve efrâd gibi eyyâm-ı ikbâl ve idbârı, asar-ı sıhhat ve marazi, elhasıl bütün bir silsile-i şuûn-ı hayâti olabileceği umumen kabul ve teslim edilmiş hakayık sırasına girmişti.

Diğer cihetten fen de efrâd-ı beşeriye ile efrâd-ı hayvaniye arasındaki mesafeyi peyderpey tahdit ediyor, insanların en müteemmil bir sınıf-ı hayvanî olduklarını gösteriyordu. Ve dolayısıyla hayât-ı meâşirle bütün hayât-ı hayvanât arasında yeni yeni münâsebetler görülüyor ve âlem-i hayvanâtta cari olan kavânin-i tabiiyenin meâşir-i beşeride idare etmesi lâzım geleceği tahmin olunuyordu.

* *Donanma Mecmuası*, 10 Haziran 1915, Cilt: 7, Sayı: 100/49, s.3-4.

bir zerreden ziyade olmayan gıdasını bulmak için bir sürat-i fevkalade ile lâ-yenkati cevelan ediyor. Kemâl-i müşkülât ile keşfettiği lokmayı yakalamak için vücudunu bir el hâline getiriyor: Tuttuğunu hazım için bir an sonra eli mide oluyor. Daha sonra fazalâtı def için midesi mahreç hâlini alıyor. Cisminin eczâ-yı muzırraya tesadüf eden noktaları bozuluyor, çekiliyor, kaçıyor, zerrat-ı gıdaiyeye rast gelen tarafları açılıyor, kapıyor, kapanıyor.

Muhitâtı hakkında o yalnız şunu bilir ki cihan harici muzır ve mugaddi olmak üzere iki kısımdan mürekkeptir. Ve bütün hayâtı muzırdan kaçmak ve muğaddiyi yakalamaktan ibaret bir musaraa içinde geçer.

Şimdi bir de silsile-i hayvanâtta bir iki mertebe yüksek bir mevkiden bir mahlûku yine hurde-binimiz altına vaz edelim. Bu hayvancağz bir hücre yerine birkaç hücreden mürekkeptir. Görüyoruz ki bu hayvan gıdasını tedarik etmek için öteki kadar yorulmuyor, o kadar sa'y ve hareket sarfına ihtiyaç hissetmiyor. Hücrelerden herhangi birine rast gelen gıdadan öteki hücreler de istifade ediyor. Diğer cihetten her hücre kuvve-i mecmûanın taht-ı himayesinde olduğundan mevânî-i hariciyeye karşı vasıta-i defiyeleri tezâyüd etmiş ve dolayısıyla huzur ve rahatları bir dereceye kadar temin edilmiştir. Hiç şüphe yok ki kendi kendine yaşamağa mecbur olan tek hücreye nispetle bu küçük maşer-i hücerât daha mesuttur.

Bu hurde-bini hayvanları bırakıp da onların bir derece fevkindeki hayvanı muayene ederseniz göreceksiniz ki bunda artık kâffe-i hücerât aynı vazifeyi ifâ etmez. Birkaç hücre dâhilde hazım ile iştilgal için mideyi teşkil eder. Birkaçı hariçte göz ve el gibi vezâif-i hissiye ile meşgul olur. Artık inkısam-ı âmâl başlamıştır. Bundan sonra tabâkât-ı hayvaniyede nazar-ı tetkikimizi yükselttikçe hücerâtın tezâyüdünü ve vazâif-i hayâtiyenin beyne'l-hücerât tevezzüünü göreceğiz. İşte mesela bir küçük ahtapot: Bu hayvan da biraz daha büyük bir maşer-i hücerâtta başka bir şey değildir. Birkaç hücresi vazife-i saydı deruhte edip bunu hüsn-i ifâya müsait bir şekil almış, diğer birkaçı emr-i tenasül ile muvazzaf olduklarından yumurtaların muhafazasına en elverişli bir biçime girmiş, birkaçı da âmâl-i hazmiyeye muvaffak bir hâle gelmiş. Bunların her biri de vazifesinde neummâ kesb-i ihtisas etmiş olduğundan bu şirket-i muvâzaa semeresi olarak hayvan az sa'y ve ta'abla hem mebzul ve hem müntehab mahsul almış, çok gıda bulmuş, iyi beslenmiş, münâsebet-i

MUSÂHABÂT-İ İCTİMÂİYYE

Mesele-i Nüfus*

Her heyet-i müctemianın müstakil bir cisim olduğu nazariyesine göre her ferd bir zerre-i maşerîye ve her aile bir cüz ferd-i maşerîdir. Efrâd ve âilâtın mecmûu bir heyetin “nüfus”nu teşkil eder.

Mesele-i nüfus birinci derecede hâiz-i ehemmiyet olan mesâil-i ictimâiyedendir. Zira nüfus her cemiyet-i beşeriye için en büyük avâmil-i terakkîdendir. Muayyen bir dâire-i arazi dâhilinde aded-i efrâd tezâyüd ettikçe karyeler kasaba, kasabalar büyük belde hâline gelir. Kıtaât hâliye peyderpey mesafât-ı meskûneye munkalib olur. Tekâsüf-i nüfus neticesi olarak münâsebât-ı maşerîye –ahz ü itâ, münazara, münâkehe ilâ-âhir– çoğalır ve genişler. Efrâd-ı cemiyet arasında revâbıt-ı medeniye taaddüd ve teyyüd eder. Kesret-i nüfus sayesinde bir taraftan inkisâm-ı a’ mâl vücuda gelir. Mevadd-ı ibtidâiyye tekessür ederek rekabet-i ecnebiyenin defî kolaylaşır, diğer taraftan beynelmilel mücadelâtta ümid-i galebe kuvvetlenir. Bunlardan başka mikdar-ı nüfus, mikdar-ı araziye nazaran bir nispet-i müfriteye bâliğ olunca ihtiyaç ve isti’ mâr his olunur; fazla-i nüfus ya Rusya’da olduğu gibi hudud-ı memleket dâhilinde veya Almanların Amerika’da yaptıkları gibi diyâr-ı ecnebiyede gayr-i meskûn yerleri işgal ve imâr eder; ve bu suretle ya vatanın bir kıtası mamur olmuş veya milletin nüfuzu hudud-ı memleket hâricinde temin edilmiş olur. İsti’ mâr-ı haricî sayesinde bir millet arazi-i ecnebiyede nukat-ı istinad bulur ki ithâlât ve ihrâcâtın teshili ve cereyân-ı ticarinin teşdidî hususunda o nukat-ı istinâdın hizmet-i mühimesi muhtac-ı ispat değildir. Bu cihetle el-yevm mesela Fransa gibi bazı devletler görüyoruz ki aded-i nüfus si’a-i arazisine nispetle mübalağalı olmadığı ve hatta çiftçileri rençber yoksulluğundan müşteki olduğu hâlde tevsi-i ticaret emeliyle ihtiyar-ı isti’ mâr ederek kıtaât-ı hamseye yayılmış ve daha yayılmak istiyor.

Tarihen en meşhur devlet eğer aded-i nüfus itibariyle düvel-i mevcudenin tahtına sukut ederse hususât-ı sâirede mevkii her milletin fevkinde olsa bile siyaseten ötekilerin madunu addolunur.

* Donanma Mecmuası, c.7:100/50, 04 Haziran 1331 (17 Haziran 1915), s.787-790.

beşeriyeti kal' etmiş olması lâzım gelirdi. Umur-i iğtida ve tenasülde sevk-i tabiattan başka mâni tanımayan hayvanât hakkında şu düsturlar muvafık- nefsi'l-emrdir. Hiç şüphe yok ki mahdut bir merada hapsedilen koyun sürüsü birkaç sene zarfında kahtdan helâk olur. Fakat insanlar bir taraftan kayd-ı mülkiyetle âmir-i tagdiyeyi ve kayd-ı nikâh ile emr-i tenasülü tahdit etmiş, diğer taraftan maarif-i ziraiye sayesinde mahsulât-ı arzıyeyi tezyid tarikini keşfeylemiş olduklarından Malthes'in nüfus-i beşer ve kemiyet-i ağdiye düsturları tamamıyla onlara tatbik olunamaz. Filhakika insan bir hayvan gibi her bulduğunu istihlâk edemez. Ağdiye ile insanlar arasına kanun-ı mülkiyet hulül etmiştir. Biz ancak kendi kazandığımızı veya bize bahşedileni ekledebiliriz. Bulduğumuzla değil, mâlik olduğumuzla besleniriz. Diğer cihetten hayvanât keyfemâyeşâ tenasül ettikleri hâlde insanlar ancak müsâade-i nikâh ile zürriyet yetiştirebilirler. Bunlardan başka insanlar tabiatın tav'an yetiştirdiği mikdar-ı ağdiye ile iktifa etmezler. Akim çölleri mümbit, akarsuları velûd kılmak için her çareyi keşfe müstaid zekâları vardır. Esbâb ve mevâni-i mezkûreden dolayı Malthes'in tezâyüd-i nüfus ve tezâyüd-i ağdiye hesabâtı meâşir-i beşer hakkında hakikat-ı kâmile ifade edemez.

Mesele-i nüfus halinde nazar-ı dikkate alınmak lâzım gelen bazı kavânin-i tabiiyye ve iktisadiye vardır.

1. *Spencer Kanunu*: Uzviyet kemale erdikçe veludiyeti tenakus eder. Mesela balıklar binlerle yumurtlar; balıklara nispetle daha mükemmel bir uzviyete mâlik olan tavukların yumurtaları ancak bir iki yüze bâliğ olabilir. Tavuklardan dana yüksek bir tabakada bulunan memeli hayvanların yavruları bir düzineyi tecâvüz edemez. Bunun gibi meâşir-i beşeriye tabâkât-ı medeniyette yükseldikçe kuvve-i tenasüliyesi azalır. Tahakkuk-ı medeniyet için vücudu elzem olan keşafet-i nüfusu medeniyet tevkif eder. Hiçbir cemiyet-i beşeriye ilâgayrinnihâye aynı nispette tekessür edemez. Nüfus bir derece-i keşafetten sonra nev'ummâ bir devre-i tevakkufa dâhil olur. Denebilir ki hadd-i gâye-i keşâfet ve medeniyet akimdir.

2. *Marks Kanunu*: Ücret-i yevmiye azaldıkça mikdar-ı nüfus tenakus eder. Aile sofrasında fazla bir lokma eklemek yoksa tabiidir ki fazla bir çocuk yer bulamaz. Simat maişetinde boş bir makam görmeyen bir adam yeni bir mahluku davet edemez. Bir cemiyet tasavvur olursa ki orada her fert ancak kendi nefisini besleyebiliyor, her nevzâdın bu cemiyette muvazene-i hayâtiyeyi ihlâl edecek bir cism-i

zaid hükmünde kalacağı aşikârdır. Bu mülahazata binaen Markser, Lorya ve emsali ricâl-i iktisat, mesele-i nüfus bir mesele-i arz ve taleb gibi telakki ederler. Taleb a'mâl-i nev'umma taleb-i nüfus demektir. Bu cihetle iş çok olan yerlerde nüfus çoğalır ve bu tezâyüd-i nüfus hem ehl-i sermaye ve hem de ehl-i amelin sevk menfaatıyla vaki olur. Bir taraftan sermayedar ister ki amel çoğalsın da ücret-i yevmiye sukut etsin. Diğer taraftan amele ister ki çok çocuğu olsun da kese-i aileye giren aded-i ücürat tezâyüd eylesin. Fakat aded-i amel ücret-i yevmiyeyi tenkise müsait bir nispete reside olunca yani taleb-i a'mâl tevakkuf edince tabiidir ki amel zürriyetini tahdid eder ve nüma-yı nüfus sektedar olur.

3. *Dumont Kanunu*: Hareket-i nüfusiye derece-i hürriyet ve müsavat ile ma'kûsen mütenâsiptir. Bir memlekette merâtib ve münasib-ı İctimâiyye her sınıf halka küşade ise, yükselmek için ancak mücadele-i hayâtiyede irfan ve zekâ ve sa'y ve iffetle galebe kâfi ise elbette orada insan çok çocuk yetiştirip de alelade talim ve terbiye etmekten az yetiştirip fevkalade tedris ve tenvir etmeyi tercih edecektir. Diğer cihetten öyle yerlerde insan çocuk yetiştirmeden evvel kendisini nasb-ı nazar ihtiras ettiği mevkie yetiştirmek ihtiyacını his eder. Terfi-i nefis uğrunda tezyid-i nesil ihmal olunur. İzdivaç geç ve güç olur. Dolayısıyla mizan-ı nüfusta tenezzül görülür. Hâlbuki müsavatın dâhil olmadığı ve makamat-ı refi'anın ancak mesela zadegân gibi bir sınıf-ı mahsusa küşade bulunduğu yerlerde ne terbiye-i nefsiyeye, ne de terbiye-i etfâle büyük bir vakit ve sa'y sarfına lüzum hissedilmeyeceğinden emr-i münâkehe suhulet ve şiddet kesb ederek faaliyet-i nüfusiye yükselir. Dumont bu efrâdın cemiyet içinde kendi istidat irtikası ile makamat-ı mürtefia işgal etmesini mâyiâtın fitillerde yükselmesine teşbih ederek “*şirriyyet maşerriye*” tesmiye ediyor ve diyor ki,

Bunlardan maada aded-i nüfus üzerinde hâiz-i tesir bazı ahval-i taliye vardır. Ezcümle faaliyet-i müfrite-i dimağiyeye ve İctimâiyyenin, fehaşât ile fuhşun neşrettiği emraz-ı muhtelifenin, zenginlerde inkısâm-ı servet endişesinin, fakirlerde ailesini besleyememek korkusunun, izdivacı geciktiren mülahazatın tedenni-i nüfusta dâhil ve nüfuzlarını hiç kimse inkâr edemez.

Fakat bunların hepsinden ziyâde tesiri aşikâr olan “vefeyât”tır. Mikdar-ı velâdat her ne olursa olsun miktar vefeyâta galip olmayınca bedihidir ki tezâyüd-i nüfus tahakkuk etmez. Eğer her dünyaya

Hareket-i nüfusiye a'sâr-ı ahirede ve bâhusus on dokuzuncu asr-ı miladîde şayân-ı dikkat bir nispet almıştır. Mesela Almanya'nın nüfusu 16. asırda 12 milyondan ziyade değil iken bugün yetmiş milyon civarına vasil oldu. Ve avâmil-i tezâyüd, tettebbu edilince anlaşılıyor ki en mühimleri –hıfzıssahanın terakkîsi, kahtların nedreti, ilâ-âhir gibi– mevdi taklil ve tecil eden sebeplerdir.

Killet ve kesret-i nüfusun bazı netâyic-i ahlakiye ve İctimâiyyesi vardır ki dikkatle telakkiye değer: kesafet-i nüfus arz eden yerlerin seknesi ber-mutad çalışkan, muktesid, nazik, sabur ve hamûl ve buna mukabil, menafi-perest, müstahkar ve müstehzi olurlar. Gerek Avrupa'nın ve gerek Çin'in merkez müzdehimesinde aynı nakayis ve meziyata tesadüf ederiz.

Temayülat-ı İctimâiyye itibariyle de nüfusun kesreti avamın nüfuzunu artırır. Zadeğânlık gibi, menasib-ı devletin bahş ettiği müm-taziyet gibi ahvalin tesirini azaltır.

Köylerdeki ağalık, büyük ve kalabalık şehirlerde gürültüye gider. Bir karyede bir nahiye müdürü elbette payitahtta bir vali mazulünden ziyade hâiz-i ehemmiyettir. Kesafet-i nüfusiyede tabâkât-ı İctimâiyyeye karşı bir nevi kuvve-i tesviye hiss olunur. Tenhalıklarda biri diğerrinin dununda veya fevkinde görünenler kesirü'n-nüfus bel-delerde aynı seviyede görünürler.

İzdiyad-ı nüfus bir milleti hükümet-i müstakilleden hükümet-i meşrutaya, idare-ii müstebideden hürriyet ve müsavata, aristokrasiden demokrasiye sevk eder ki bu bahsi vakt-i münasibde lâayk olduğu derecede tafsil edeceğim.

MUSÂHEBÂT-I İCTİMÂİYYE

Mesele-i Arazi*

Kütüb-i mukaddese diyor ki: İnsan topraktan yaratıldı. Fen itiraf ediyor ki; insan anâsır-ı arzıyeden vücud buldu. Nev-i beşerle zemin arasındaki alakayı ne din ne felsefe, hiç kimse inkâr etmez. İnsandan hâlî arazi bulunur, fakat arzdan mütecerred bir hayât insanlar için mümkün değildir. Toprak bizim beşiğimiz, sütninemiz, yatağımız, mezarımız olduğuna ve hiçbirimiz için toprağın temasından azade yaşayabilmek mümkün olmadığına göre heyet-i müctemia için “*mesele-i arazi*”nin ehemmiyeti tezahür eder.

Arazi de nüfus kadar mühim bir amil-i içtimaidir. Arazinin ebadı, şerait-i iklimiyesi, vaziyet-i coğrafyası, ahval-i cevviyesi, tıynet-i tabiat-ı kimyeviyesi, evsaf-ı tabiiyesi üzerinde yaşayan cemiyet-i beşeriyyenin hayâtını bizzarure tadil eyler. Hemen her hadise-i İctimâiyyede doğrudan doğruya veya bilvasıta muhitât-ı maddiyyenin nüfuzu hiss olunur. Meâşir-i beşerin kısm-ı uzvîsi nüfus ve kısm-ı gayr-i uzvîsi arazidir.

Mesela derecat-ı arzın ihtilâfi gece ile gündüzün imtidadını, hararetin şiddetini, mahsulât-ı nebatıyye ve hayvanât-i ehliyyeyi değiştirerek sekineyi adat-i hususiyye ittihazına ve ahlâk-ı mahsusa kabulüne mecbur eder; ve bunlardan efkâr ve hissiyat-ı umumiyye müteessir olarak dolayısıyla cemiyetin kavânîni, şekli idaresi, felsefesi, edebiyatı velhasıl bütün hayâtı hissedar olur. Eğerçi nüfuz-ı muhitât, terakkîyat-ı medeniyye ile makusen mütenâsiptir. Fakat her cemiyet için bir hayât-ı ceniniye ve bir devr-i sabâvet geçirmek zaruri olduğuna binaen tesir-i araziden kurtulmuş bir zümre-i beşer gösterilemez.

Her ne kadar araziye nispetleri itibariyle münhasıran avcılık, balıkçılık veya çobanlıkla geçinen göçebe akvam ile devr-i ziraata girerek mazhar-ı istikrar olmuş bir kabilenin veya tabakât-ı medeniyette yükselmiş bir milletin farkı muhtac-ı izah değilse de ister müstemiren bir kıtada sakin olsun, ister bilâ-tevakkuf tayy-i mesafât etsin insan hiçbir zaman arz ile münâsebetten münkatı’ olamamıştır. Ve bir

* Donanma Mecmuası, c.7:101/51, 11 Haziran 1331 (24 Haziran 1915), s.803-807.

lisan-ı iştiyakında kâh memleketlerinin ormanları, dereleri, hadâik ve manâzırı, kâh hayât-ı vatanına ait hatıralar gezer.

Arazi ile ahval-i İctimâiyye arasındaki münâsebâta gelince; Evvel-be-evvel şunu tahattür etmeliyiz ki si'a-ı arazi itibariyle milel-i mütemeddine arasında bir fark-ı fahiş yoktur. Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere arasında hacm-i coğrafi itibariyle hemen hemen müsavat görülür. İngiltere 100 addedilecek olursa Fransa 105, Almanya 110, Avusturya 120 itibar olunabilir. Hâlbuki bu nisbet-i arazi Rusya ile Belçika arasında ale't-takrib binde bire reside oluyor. Zik-i arazi hissedilen yerlerde efrâd-ı nüfusun müdaleke-i daimesi neticesi olarak hissiyat-ı medeniyye münbasit olur. Faaliyet-i ahali kesb-i şiddet eder. Âmâl-i lâ-yenkâtı' inkişâm ve işgal daima tekesür eyler. Her tarafta mesai-i nafianın esmar-ı günâgûnu görülür. Yollar açılır, hutut-ı hadidiye döşenir, fabrikalar tesis olunur. Sanat ve ticaret âlemleri mütemadiyen asar-ı intibah gösterir.

Ve arsa fiyatı günden güne yükselerek metre murabbai kilometre murabbai fiyatına çıkacağından bu kıymettar arsalar üzerine kıymettar binalar inşa etmek ihtiyacı hissedilir. Ve dolayısıyla metin ve cesim ebniye çoğalır. Ve bunlara mukabil fuhuş, sirkat, sahtekârlık, dolandırıcılık ve emsalî rezail ve mesâvî artar.

Gariptir ki zik-i araziden muztarip memleketlerde arzu-yı fütuhât gayet mahduttur. Bilakis vüsat-i arazi tevsi-i arazi arzusunu uyandırıyor. Bir devlet büyüdükçe büyüklüğünü hissediyor ve büyüklüğünü hissettikçe büyümek istiyor. Vüsat-i arazi hayât-ı milliyeye ve dâhiliyede mücadeleyi tahfif eder. Vahdet-i milliyeyi gevşetir. Merkezle muhitât arasındaki münâsebâta zaaf getirir. Ötede beride meyl-i istiklal uyandırır.

Keşfü'n-nüfus yerlerde hemen her şûrişin sebebi bir mesele-i iktisadiyedir. Ve bilakis vesî'ül-arazi devletlerde Esbâb-ı siyasiye mihver-i vukuât olur. Mevki-i coğrafi tâli-i cemiyeti hacm-i coğrafiden ziyade müteessir eder. Evvela şurası muhakkak ki ahval-i iklimiyyenin suhulet-i hayâta müsaid olmadığı yerlerde meaşir-i beşer bir nümvv-ı kâfiye mazhar olamıyor. Hatt-ı istiva civarı gibi pek sıcak ve sahra-yı kebir gibi fevkalhad kurak kıtalarda avcılık ve çobanlık devrelerinden çıkabilen kabileler enderdir. Dest-i kaderin oralara attığı bedbahtlar bermutat göçebe hayâtı yaşar ve avcılıkla geçinirler. Hayvan avı (sayyâdlık), insan avı (esircilik), eşya avı (yağmacılık) hemen bütün esbâb-ı ta'ayyüşlerini teşkil eder. Ömürleri daima bir akın

Asya'nın nokta-i telakisinde bina edilen İstanbul'un uruk-ı muhtelifeye mevid-i mulâkat olması zaruri değil mi idi?

Bünye-i İctimâiyyeyi müteessir eden avâmilden biri de irtifa-i arizidir. Dağlar sapana karşı az çok asi olduğu cihetle bilâd-ı cebeliyede bereket-i agdiyeye tesadüf edilmez ve nedret-i agdiye killet-i nüfusu intaç eder. Dağlar arasında turuk rabıta-ı tesisi güç ve bundan naşi münâsebât-ı İctimâiyye gevşektir. Dağlar arasındaki –o sarp, kıvrak, dolambaç, bir tarafı uçurum, öte tarafı âmâde-i sükut kayaların taht-ı tehdidinde titreyen– yollar vesait-i ihtilâttan ziyade hudud-ı fasılaya benzerler!

Ovalar bilakis münâsebât-ı ticariye ve fikriyeyi kolaylaştırır. Mani-i ihtilat olan ormanlar, bataklıklar arızasız yerlerde binnisbe suhuletle imha edilebilir. Hâlbuki aynı mevâniin arazi-i meniada kal'ı bir emr-i müteassırdır.

Bu Esbâba binaen menâet-i arziye cereyân-ı medeniyete irâs betâet eder. İngiltere'de İskoçya, Fransa'da merkezi Britanya menâet-i mevkiyeleri hasebiyle geride kalmışlardır.

Bir de dağların bir istiklâl-i tabiisi vardır. Ehl-i cebel mail-i istiklâl olur. Sekene-i cibâl her şeylerini kendileri istihsal ve imâle çalışırlar. Ahz ü itadan hoşlanmaz ve ne ithâlâta, ne ihrâcâta iltifat etmezler. Bu bir nevi istiklal-i iktisadidir. Diğer cihetten kura-yı cebel arasında muaşeret sa'b ve nadir olduğundan kura-yı mütecavire sekene-i arasında vahdet-i ahlakiye görülmez. Hemen her karye halkının başka âdâtı, başka usul-i ziraatı, hususi bir tarz-ı hayâtı vardır. İşte istiklâl ahlakı... Ehl-i cebel asabî, seriü'l-infiâl, mail-i şedâid ve şiddetle muhafazakâr olduğundan kabza-i idare altına pek güçlüklerle giderler. Endülüslülüler asırlarca uğraştıkları halde cebel-i refianın haylûletinden naşi Astorya halkını taht-ı idarelerine alamamışlardır. Rusya Kafkas dağlarını işgal için otuz sene uğraştı. Kafkasyalıları Ruslaştırmak için belki otuz asır mütemadiyen bir sa'y-i akım sarfına mecburiyet hissedecektir. Bizim Arnavutluk'taki, Asur'daki elim ve akım icraatımızı bu sırada tafsil etmek istemem.

Sekene-i cebel hangi nokta-i nazardan tetkik edilse arzu-yı istiklâl âsârı görülür. Bundan naşi dağlarda teşekkülât ve terakkîyat-ı İctimâiyye usret ve batâetle tahakkuk eder. Fakat tahallül ve inhiyatda ovalardaki kadar süratle zuhur etmez. Bunda da kanun-ı tavizin hükmünü görürüz.

Mamafih ber-mutad tabiat-ı arazide mümâseleti davet eder. Mesela Rusya gibi arazisi yeknesak memleketlerde eşkâl-i hayât itibariyle nukat-ı muhtelifesinde bir fark-ı mühim görülmez. Yine Mesela bütün Irak'ta tabiat-ı arazi itibariyle müthiş bir ittîrâd vardır. Halkın adet ve ahvalinde de aynı ittîrâdı görürüz. Hâlbuki Aydın vilayetinde tabiat bir şehirden diğerine fahiş hususiyetler gösterir; Manisa İzmir'e, Aydın Manisa'ya, Kuşadası hiçbirine benzemez. Şehirlerin menâzır-ı tabiiyesi gibi sekeneenin menâzır-ı İctimâiyyesi de muhtelifdir. Hatta her şehrin üslub-ı ifadesinde bir hususiyet hiss olunur.

Aynı tabiat aynı mesaiyi ister, aynı mahsulâtı verir ve aynı hayâtı istilzam eder. İnsan nasıl toprağını kendi ihtiyacâtına göre yağurmak istiyorsa toprak da insanı kendi fitratına göre bir şekl-i hususiye ifrağ etmeye çalışır. Bu mücadele sayesinde sekene ve arazinin terakkîsi temin olunur. Üzerinde yaşadığı toprakla uyuşmak büyük bir müjde-i terakkîdir. Arz kimlerden hayât alırsa, hayâtını onlara verir.

Arazisi itibariyle bir heyet-i müctemiaya Avusturya gibi muttasılü'l-aksâm yahut İngiltere gibi munfasilü'l-aksamdır. Munfasilü'l-aksâm olanlar ya bir kıtayı merkez ittihaz ederek kıtaat-ı sâireyi arazi-i müsta'mere gibi telakki ederler yahut her kıtaya yarım bir istiklâl vererek mecmûunu hükûmat-ı müttehide halinde idare ederler. Muttasılü'l-aksâm olanlar ya Avusturya'da olduğu gibi ecnas-ı sekeneye nazaran veya Fransa'da görüldüğü veçhile icabat-ı idariyeye göre eyaletlere, vilayetlere, nahiyelere taksim olunur. Fakat ihtara hacet yoktur ki bu taksim bir emr-i mevhumdur.

MUSÂHÂBAT-I İCTİMÂİYE

Hayât-ı İctimâiye*

Hayât-ı meaşirde hayât-ı efrâd gibi veladet, tenemmi, inhitat ve memât devirlerini şâmilidir. Hayâtının cereyân-ı tabiisi bir ârıza-i fevkâlâdenin hulûlü ile sektedar olmayan her cemiyet bu devirleri geçirir. Hayât-ı efrâd ile hayât-ı meaşir arasındaki fark-ı mühim şudur ki, ba'sü ba'de'l-mevt sırrına mazhar olmuş cemiyetler görülüyor; Bir cemiyet duçar-ı inkıraz olduktan sonra tekraren nâil-i hayât olabilir.

Cemiyetler için üç tarz-ı velâdet vardır: *velâdet-i bi't-telâhuk*, *velâdet-i bi'l-isti'mâr*, *velâdet-i bi'l-inkisâm*. Ezmine-i iptidaiyede münhasıran *velâdet-i bi't-telâhuk* meşhud olurdu. İki üç aile birleşir; Küçük bir kabile teşkil eder ve birkaç kabile ittihad ederek bir aşiret vücuda getirirlerdi. Tarik-i istimar ve tarik-i inkisâm ile doğan cemiyetler ancak beşeriyet, tabâkât-ı medeniyette kat-ı merâtib ettikten sonra görülmeye başlamıştır.

Velâdet-i bi't-telâhuk, ber-mutad bir netice-i harbdır. Kabile-i gâlibe kabile-i mağlûbeyi yahut aşiret-i muzaffere aşiret-i münhezimeyi masseder. Bu imtisas ile yeni bir hayât-ı maşerîye kazanmış olur. Mesela millet-i Osmaniye bi't-telâhuk doğmuştur. Filhakika Ertuğrul Bey ve rüfekasına peyderpey Selçukilerle Rumların inzimasıyla âlem-i tarihte bir nev-zâd oldu. Ve biz bir müstesna-yı içtimai değiliz. Mesela İspanyollar da İberyalılara Romalıların, Vizigotların, Endülüslülerin iltihakıyla vücut buldu. İngilizler Kilt'lerle Anglusların, Saksonların, Normandiyalıların içtimaidan doğdu. Anâsır-ı mütedahile yekdiğerini o derece de tadil ve tağyir ederler ki alekser heyet-i mecmûada bütün bütün hususi bazı evsaf tezahür eder. Mesela İtalyanların cezerî Romalılar olduğunda şüphe yoktur. Fakat Lombardiyalıların, Ostrogotların, Normandiyalıların telâhuku Romalıları o kadar değiştirmiştir ki pek haklı olarak İtalyanları tamamıyla yeni ve başka bir millet gibi telakki ediyoruz. Filvaki İtalyanlar, Romalıları hiç benzemez denebilir. Romalıları muharibdi. Ve bilhassa hayât-ı askeriyelerine ehemmiyet verirler, alelumum sanayiye

* Donanma Mecmuası, c.7:102/52, 18 Haziran 1331 (1 Temmuz1915), s.819-823.

serbest kalması gibi bir cemiyetin iki ve daha ziyade parçalara inkişafı suretiyle tahaddüs eder.

Bidayet-i teşekkülünde her heyet-i müçtemia zayıf ve muhtac-ı himayedir. Hayât-ı dimağiyesi hemen hiç mesabesinde olup bütün mesaisi hayât-ı gıdaye ve tedafüyesini temine masruf olur. Faaliyet-i iktisadiye ve askeriyeden başka bir eser-i mevcudiyet görülmez.

Bütün bu hâller efrâdın devr-i sabavetteki alaimini hatıra getirdiğinden cemiyetlerin asar-ı tufuliyeti olmak üzere telakki olunabilir.

Devr-i tufulette bulunan cemiyetler çocuklar gibi kendi kendilerini idareden aciz oldukları için daima bir reisin zir-i vesayetine iltica ederler. Her muaşşir-i nevadın idaresi yed-i vahideye mevdu olur. Şekl-i hükûmeti mutlakadır. Zimam-ı idareyi alan adam cemiyetin bütün hukuk-ı askeriye ve mülkiyesine hükmeder.

Hayât-ı maşerîyenin en sa'bü'l-imrar devri budur. Bu devirde bulunan cemiyet bir taraftan şedit bir arzu-yı kuvvet ve cesamet-i hissîdir. Diğer taraftan civarında neşv ü nemasına mani olacak Esbâba karşı kendisini aciz bulur. Ve eğer muhtaç olduğu himayeye nail olamazsa hareket-i nemaiyesi sektedar olur.

Arz-ı mevduede gelinceye kadar İbraniler işte bu tufulet-i İctimâiyye devrinde idiler. İspartalıları bekleyen müşkülât Hasatiye'yi keşf ve takdir ettiği için Likorg o genç kavmin efrâdını metaib ve mezahime karşı melufiyete teşvik etmişti. Yine bunlar gibi koca Romalıların mebadi-i mevcudiyeti inkıtasız bir silsile-i müsademat ve kanlı bir manzara-i ihtirasat olmamış mıydı? Ba-husus bizim kendi ecdadımız Mahan Ovası'ndan Söğüt Kasabası'na gelinceye kadar ve daha sonra Âl-i Selçuk'un muzaheretine rağmen kim bilir ne yorgunluklara ve ne yoksulluklara göğüs gerdiler.

İşte her cemiyetin ilk hatve-i hayâtında tesadüf ettiği bu mevani ile onları def için sarf eylediği mesainin neticesi kâh bir ittisal ve ittisa ve kâh bir infisal ve tazayyuktur. İtalya şibh-i ceziresinde peyderpey anasır-ı mücavireyi temsil ederek büyüyen Romalıları ittisal ve ittisaa ve İspanya şibh-i ceziresinde Endülüslülerin iras ettikleri cereyân-ı teştite mukavemet edemeyerek parçalanan ve küçülen Vizigotlar infisal ve tezayyuka birer güzel misal teşkil ederler.

Gerek ittisal ve ittisa ve gerek infisal ve tezayyuk bazen yalnız araziye bazen münhasıran nüfusa ve bazen her ikisine müteallık olur.

ve tabiiyetinden tebaüdü ve tasannu ve ca'liyeteye sukutu ile tahakkuk eder. Üçüncüsü ahlakidir ki şecaat-i medeniye'nin azalması, akvalde ve efalde riyanın çoğalması hissiyat-ı milliyenin zayıflaması ve ce-raim-i âdiyenin taaddüdü ile kendisini gösterir.

Akıbet inhitat, inkıraz ve memâttır. Mısır, Asur, Yunan, Roma ve daha ne kadar büyük devletler hep münkariz oldular.

Cemiyetlerin inkırazı efrâdın ölümüne benzer. Bir adam vefat ettiği hâlde onu teşkil eden hücreler ayrı ayrı yaşamakta devam ettikleri gibi münkariz olan cemiyetlerin efrâdı da kâmilen muhafaza-i mevcudiyet ederler. Ancak ölen adamın hücerât-ı bedeniyesi arasında rabita-i iştirak kalmadığı ve artık bir hücrenin nef ve zararı diğerinin nef ve zararı demek olmayıp her hücre nev-umma yâr ve yaversiz kaldığı gibi meaşir-i munkarize efrâdı da aralarındaki revabit-ı milliyenin zail olduğunu ve bu revabitin bandıra unvan-ı millî gibi temasil-i hariciyesi ortadan kalktığını ve bundan sonra her biri bir ecnebi cemiyet içinde garip ve mülteci yaşamaya mecbur olacağını hisseder. Mesela Lehistan münkariz oldu, diyoruz. Hâlbuki Lehistan'ın nüfusunu teşkil eden bütün Lehliler memleketlerinin üç hükümet-i malume arasında mukasemesinden sonra yaşamakta devam ettiler, ancak ortadan kalkan Lehistan bayrağı Lehistan coğrafyası Lehliler arasındaki rabita-i İctimâiyye oldu. Şimdi onlar artık Polonyalı değildir. Hangi hükümetin bayrağı altında yaşıyorlarsa bütün şubat-ı hayâtiyeleri hükümet efrâdına mûmastır.

Efrâd gibi cemiyetlerin de ibka-yı namına ancak eserleri hizmet edebilir. Romalılar edebiyatları, telifat-ı hukukiyeleri, güzergâhlarında yadigâr ettikleri âsâr-ı nâfia ile Yunaniler fen ve felsefeye hizmetleri ile Araplar mahsulât-ı nefise-i fikriyeleri ile, İbraniler edebiyat-ı diniyeleri ile teyid-i nam ettiler.

İtalya gibi, Balkan hükümetleri gibi bazı cemiyetler ba'sü ba'de'l-mevt sırrına mazhar olmuşlardır. Bazı mütefekkirine nazaran her millet ancak bir kere yaşar, binaenaleyh ba'sü ba'de'l-mevt ile sahne tarihiye avdet eden akvama parlak ve uzun bir ömür mevud olamaz. Fakat bu meseleyi halle kifayet edebilecek kadar tecrübe-i tarihiye mevcut olmadığı için tedkik ve tafsilden sarf-ı nazar edeceğiz.

Efal-i hayâtiye, malumdur ki üçtür: tagaddi, tenasül, Muamelât.

Cemiyetler nüfus ve arazi ile tagaddi eder. Bir adamın iyi beslendiğini kuvvetlenmesinden ve semirmesinden anlarız. Bir cemiyetin nişane-i hüsn-i tagaddisi nüfus ve arazisinin tezâyüdüdür. Binaen-

aleyh efrâdın bereket-i tenasülü mensup oldukları cemiyetin hüsn-i tagaddisini temin eyler.

Semere-i galibiyet olan nüfus-ı meftuha ve memalik-i ecnebiyeden intikal eden efrâd-ı muhacire ile de bir cemiyet tagaddi edebilir. Mesela Amerika-yı şimalî ve Arjantin hükûmetleri bilhassa Avrupa muhacirini ile teksir-i nüfus ettiler. Bir cemiyetin bu tarz-ı tagaddisi efrâd üzerinde icra edilen nakl-i dem amelîyesine teşbih olunabilir, eğerçi bir tarik-i tagaddidir, fakat hüsn-i iğtizaya alamet olamaz. En sadık eser-i tagaddi nüfus-ı asliyenin meyl-i kesafetidir.

Beslenmek için yalnız yemek kifayet etmeyip et'imenin mass ve temsili elzem olduğu gibi tağziye-i meaşir için de yalnız tezyid-i viladat veya teşvik-i varidat hücreye kâfi değildir. Anasır-ı mevlüde veya muhacireyi cemiyetin anasır-ı müşekkelesine temsil lâzım gelir ki bunun da çaresi ancak "terbiye"dir. Kendisini teşkil eden efrâd arasında tecanüs ve tevafuk bulunmayan anasırı vücudunda tutmak sıhhat-i maşerîyeyi er geç ihlal eder. Bu cihetle "terbiye" avâmil-i İctimâiyenin en mühimmidir.

Tenasül-i içtimai söylediğimiz veçhile ya telâhuk, ya istimar veya inkisam neticesi olarak bir cemiyetten bir veya birkaç cemiyet-i müstakillenin zuhurudur.

Muamelât başlıca iki türlüdür: hâriciye, dâhiliye... Muamelât-ı hariciye ya siyasi "muharebe, mütareke, musalaha, muahede" ya mâlî "ikraz, istikraz, tevhid-i sikke" ya iktisadi "ithâlât, ihrâcât, muahedat-ı ticariye" yahut sıhhi "karantina" olur. Muamelât-ı dâhiliye ya memurin ve müstahdemîn-i hükûmetle ahali arasında cereyân eder. İnzibatiye, adliye, maliye, ilmiye, ümraniye, diniyye ilâ-âhir... gibi. Veya beynennas cari olur ki bunlar da dört sınıftır. Birincisi efrâdın istihfaz-ı şahsi, ve istihfaz-ı nev'isine hizmet eden Muamelât-ı hayâtiye "tagaddi ve tenasül, ahz u i'tâ, münakehe, ilâ-âhir" ikincisi muamelât-ı hissiyedir: "vedad, nizah, takdir, tahsin, takbih, iğzap, ihafe, teşçi, tahris ilâ-âhir... ve diğer cihetten edebiyat, musiki, sanayi-i nakşiye ve nahtiye, tezyin gibi." Üçüncüsü muamelât-ı fikriyedir: "ihbar, istihbar, talim ve terbiye ve dolayısıyla matbuat, telifat, keşfiyat, ihtiraat gibi" dördüncüsü muamelât-ı iradiyedir: "taklit, âdât, ahlakîyat gibi"

Muamelât-ı ictimâiyenin tafsilini musâhabât-ı âtiyemize terk ediyoruz.

şahsiyenin fevkinde tutarlar. Ruhları askerlik fikrinin etrafında müş-tereken ve müttehiden ihtizaz eder. Aynı âlâmdan müteessir ve aynı ezvaktan müteleziz olurlar. Fikirleri yalnız müşâbih değil müşâbih ve müttehiddir. Sınıf-ı askeride ancak beyne'l-asakir cari ve mergub olan efkâr ve hissiyatı benimsemeye istidad gösterenler temyiz edebilir.

Edip, asker, yahut kunduracı, her ne olursa olsun bir sınıfa mensup efrâdın müşahebet-i mesaisi müşahebet-i efkâr ve hissiyatını in-taş eder. Her mesleği bir kalıba teşbih edebiliriz. Mesleğin vaz ede-ceği şekli telakkiye müstaidd olmayanlar ezilir. Diğerleri ister tarik-i nifak ister tarik-i vifâk ile olsun şekl-i mesleği kabul ederler.

Aynı cemiyete mensup olan sınıfların yekdiğerine karşı tesirine gelince:

Evvela: Her sınıf kendi istiklâlini muhafazaya maildir. Hiçbir sınıf diğèrinin müdahalesini hoş görmez. “Ne karışıyor?” cümle-i istiskaliyesi bu arzu-yı istiklâle bir tercüman-ı sadıktır. Mesela sınıf-ı askeriye sınıf-ı ruhaninin, sınıf-ı zürraa sınıf-ı memurinin müdaha-lesi ağır gelir: “Ne karışıyor?” derler.

Saniyen: Her sınıf Sunûf-i sâirenin meyl-i müdahalesini istiskal ettiği halde kendisi sunûf-ı sâire üzerine bast-ı nüfusa maildir. Mesela sınıf-ı ruhani ister ki mihver-i cemiyet din olsun ve memurin-i ruhaniye her sınıfın nazım-ı efkâr ve hissiyatı kesilsin. Aynı meyl sunûf-ı sâire de vardır.

Salisen: Menafii ta’aruz eden sınıflardan her biri diğèrini kendi maksadına imale için sarf-ı mesai eder ki bu mesai bazen bir cidal şiddetini bile alır. Papaların yahut patriklerin aforoz etmeleri, fabrikacıların ameleye yol vermeleri, amelenin müttehiden işten el çekmeleri tearuz-ı menafi yüzünden açılan mücadele-i sunûftur.

Râbian: Menafii tevaful eden sınıflar tevhid-i efkâr ve hissiyata maildirler. Mesela esnaf loncaları ve ticaret odaları bu meyle hizmet ederler.

Hâmisen: Bir sınıfın nüfuzu mensuplarının kemiyet ve servetiyle mütenasiben artar ve eksilir. Bizde yeniçerilerin tarihi bu kaideye pek güzel bir misaldir. Filhakika şecere-i milliyeye aşılana bu zümre-i müsellâha çoğaldıkça para istedi, para aldıkça çoğaldı ve kesret ve serveti nispetinde muhteris ve mütearrız oldu... Ziraatın münteşir ve müterakkî olduğu yerlerde çiftçi fırkası bir unsur-ı nafiz teşkil eder. Sanayinin rüçhan kazandığı memalikte amele pek

mühim bir kuvvet olur. Isparta ve Roma gibi bilâd-ı askeriyede tabidir ki hâkimiyet sınıf-ı müsellâha geçer.

Sâdisen: Bir sınıfın nüfuzu efrâdı arasındaki derece-i mücânesete tabidir. Adedi ne kadar çok olursa olsun bir sınıfın efrâdı irken, dinen, lisanen, örfen mütehalif olunca ehemmiyeti mahdud kalır. Mesela bizde sınıf-ı etıbbâ hiçbir zaman hâiz-i nüfuz bir fırka teşkil edememiştir ve edemez, zira efrâdı meyanında vücuh-ı tecanüs yok gibidir.

Sunûf-ı milliyeden bazıları ara sıra sunûf-ı ecnebiyeden bir mâye-i tahavvül alırlar. Bütün sermaye-i tekâmülü kendi sinesinde bulmuş bir cemiyet, denebilir ki, hiç yoktur. Her heyet-i müctemianın hayâtında nüfuz-ı ecanib devirleri görülür. Bu devirlerde bazı yeni nazariyat, efkâr, esliha yahut âlât hariç hududdan nüfuz ederek bir veya birkaç sınıfın adet ve ihtiyacâtını, tarz-ı say' ve tefekkürünü ve dolayısıyla cemiyet içindeki mevkiini değiştirir. Mesela Romalıların kâhin sınıfı Etrüsklerin nüfuzuyla değişmiş, üdeba sınıfı Yunanilerin tesiri altında kalmış, gemicileri Kartacalıların mukallidi olmuş, askerleri Saminlerin eslihasını kabul etmiş, elhasıl ekser-i sunûf nüfus-ı ecanible tarik-i terakkîye girmiştir. Romalılar gibi her millet de hiç olmazsa bazı sunûfunda nüfus-ı ecnebi asarını gösterir.

...

“Sunûf-ı milliyeye” ile “sunûf-ı ecnebiye” arasındaki münâsebât kavâid-i atıye dâiresinde cereyân eder.

Evela “*muhalefet*” – Her sınıf için sınıf-ı mukabil-i ecnebi halen bir rakib-i hayât ve atıyen bir düşman melhuz olduğundan ona karşı fitri bir meyl-i ictinab ve tebaüd vardır. Bu meyl iki sınıf arasına alelekser kalın bir tabaka-i tenafür vaz eder ki neticesi her sınıfı sınıf-ı mukabili istihkara ve sınıf-ı mukabilin efkar ve âmâlini istihaneyeye sevk eyler. Mesela İngiliz erbab-ı sanayii arasında, Fransız zabitleleriyle Alman zabitleri arasında, Fransız rençberleri ile İtalyan rençberleri arasında bir tabaka-i tenafürü ve bunun netayicini pek vazih surette görebiliriz.

Bu münafere beyne's-Sunûf bazen garip bir ittisâa mazhar olarak münafere beynelmilel derecesine çıkar: Mesela Isparta ile Atina arasında min külli'l-vücûh his edilen ihtilafın menşei bazı sınıflar arasındaki ziddiyet olmuştu.

yorgancılar, örücüler, haffâflar, balıkçılar, sahaflar ve emsali esnaf – sırf nüfuz-ı anane tahtında hâsıl olmuş bir manzara-i zahire ve batına arz etmezler mi?– Her sınıfın efrâdında hemen hemen askerî üniforma gibi tek-nesak bir kıyafet, hemen hemen aynı lügat ve aynı cümelden mamul bir lisan, hemen hemen aynı fazail ve aynı nekais, hep ustalardan kalfalara, kalfalardan çıraqlara intikal etmiş aynı fikirler, aynı hatalar, aynı takdirler ve aynı istihkârlar... Yenilerin eskileri taklid ede ede birer nüsha-i saniye haline gelmelerinden ibaret bir tarz-ı terbiye her sınıf efrâdını yekdiğerinin müştakki ve kopyası derecesine getiriyor ve bunda amel-i asli ananedir.

Mesele-i sunûfun fûru-ı adidesi vardır:

1. Sunûf-ı taliye (mesela sınıf-ı memurine nispetle teşriiyye, adliye, siyasiye, askeriye, ilâ-âhir sınıfları gibi).
2. Mesele-i cinsiyet (kadınlar, nisâiyyet, nisâiyyun meseleleri).
3. Mesele-i esnân (çocuklar, ihtiyarlar).
4. Mesele-i urûk.
5. Mesele-i tabâkât-ı İctimâiyye (zenginler, fakirler, ulema, cühela, asilzadegân, pespayegân).
6. Aceze ve mücrimin bunların tafsilini musâhabât-ı atiyemize terk ediyoruz.

MUSÂHÂBAT-I İCTİMÂİYYE

Me'mûrîn – Esnaf – Sunûf-ı Bedîiye ve İlmiye*

Me'mûrîn ile esnaf-ı ahali –bâ-husûs sunûf-ı ictimâiyyenin pek az muhtelit bulunduğu küçük beldelerde denebilir ki– lemhatü'l-basarda temyîz edilebilir. Memurların her hal ve kalinde mesâ-i muntazamaya alışmış olmaktan mütevellid bir mekânikiyyet eseri vardır. Bir me'murun sözü, revîşi, kıyafeti, evzâi, hatta eda-yı nazarı vazife-i resmiye ifâ edenlere mahsus bir gayret irâe eder.

Bundan başka bilumum memurinde de mensup oldukları mesleklere göre bazı hususiyetler hiss olunur. Muallim, kâtip, asker, bahriye zabiti, adliye memuru –bunların her birinden– şüphesiz ayrı bir zihniyet teraşşuh eder. Ömründe bir kere olsun bir vilayetin meclisi idaresinde bulunan adam vali, hâkim, defterdar, mektupçu ve a'zâyı mütehâbeden her birinin başka bir tarz-ı muhakemesi, ayrı nuktayı nazarı olduğunu görmüştür. Hâlbuki diğer cihetten bütün defterdarlar, bütün hâkimler, bütün mektupçular ale't-takrib aynı tarih-i fikr ü makalî takip ederler. Her dâire-i resmîyede münteşir fikirler, âdetler, Karakuşî hükümler, darbimeseller, fıkralar, modalar ve hatta bir tarz-ı hatt vardır. Az çok devam eden bir müddet nihayetinde memur-ı müntesibin ruhu dâirenin kalbini alır. İfadesi, kravatu, her hal ve hareketi az çok meslektaşlarınıninkine benzer. Artık o “dâirem” dediği cemiyet-i hususiyenin bir hücresi olmuştur.

Memurin teşriiyye, siyasiye, harbiye, bahriye, adliye, ilmiye, zabtiye, ziraiyye, sanayi, maliye, rüsûmiyye, sıhhiye, diniye her ne olursa olsun her sınıf-ı memurin kendisini kürre-i idarenin mihveri, cism-i cemiyetin ruhu ad ederek sunûf-ı sâire-i memurini cüzi külli istihkar eder. Elifba okutan hocanın lisanında Bismarck'ın cümle-i malumesi tekrarlanır: “*Sedan Muharebesi'ni mekâtib-i ibtidâiyye muallimleri sayesinde kazandık!*” Posta müvezzii: “*Ben o telgrafnameyi on dakika sonra götürmüş olsaydım...*” diye başlayarak münci-i memleket olmak davasında bulunur.

Revîş-i idaredeki batâet ve esaeti her sınıf-ı memurin diğerlerinin atalet ve adem-i istitaatına atf ve isnad etmekten çekinmez.

* Donanma Mecmuası, c.7:105/55, 9 Temmuz 1331 (22 Temmuz 1915), s.867-869.

“zabita ıslah edilmedikçe...” yahud “*efendim, bu heyet-i adliye ile...*” başlayan cümel-i iştikâiyye hepimizin kulaklarındadır. Her memur kendi dâiresini mu’dilât-ı mesail ve muazzamat-ı umurun mev’id-i mülakatı addeder: Her memur için ehemmi-i devair kendi mensub olduğu dâiredir. Hürmet-i umumiyeye, en yüksek maaşlara, en ciddi teşvikata kendi meslekdaşlarını layık görür ve mesela; “*Ziraat müfettişlerine verilen ehemmiyeti Avrupa’da görmeli; herifler...*” der. Nazarında memurin-ı sâire az çok tufeyli ve âkil-i bütçe birer gürûh-ı mahmidir!

Memuriyet gizli bir esaret ve taharri-i memuriyet ale’l-ıtlak zımnî bir itiraf-ı aczdır. Ancak maarifin mahdud tarz-ı talim ve terbiyenin nâkîsa-dar olduğu yerlerde memuriyete rağbet olunur. Hür ve müstakil, ekmeğini tedarike muktedir bir adam kılâde-i memuriyeti gerdanına geçirmek istemez. Memuriyet büyük fedakârlıklar, büyük tahammüller ve bazen pek ağır tezellüller pahasına olarak insanı ancak orta halli denebilecek bir halde yaşatır. Hükümet kesesi dardır. Nefsine biraz itimadı olanlar orta halde yaşamaya razı olmâmâlı ve hükümetin dar kesesine el uzatmamalıdır.

Ale’l-ıtlak memurlar iki büyük sınıfa ayrılabilir; Mesai-i fikriye sarf edenler, mesai-i adaliye icra edenler. Mesela meslek-i askeride kumandanlar, erkân-ı harbiye sınıfı... Kalemlerde müsevidler... Gemilerde kaptanlar... Heyet-i zabıtada polis müdürü... Mahkemelerde reis, müddei-i umumi ve müstantik mesai-i fikriye sarf eden sınıfa dahildirler ve bilakis ordularda efrâd-ı asakir, kalemlerde mübeyyizler, gemilerde tayfalar, heyet-i zabitede polis ve jandarma efrâdı, muhakemede zabıt kâtipleri, mesai-i adaliye icra eden sınıftadırlar. Mesai-i fikriyede bir manzara-i necabet hissedildiği için o nevi mesaiyi istilzam eden memuriyetler daha ziyade celb-i rağbet eder. Mamafih tekrar ediyorum ki bu rağbet ancak müessesat-ı medeniyyenin derece-i kifayede münteşir olmadığı ve hürriyet-i zatiyenin kem-kıymet görüldüğü yerlerde şayan-ı dikkat bir nispete çıkar.

...

Esnaf üç büyük zümreye ithal olunabilir: istihsaliye, istihzâriye, tevziye.

Mesela çiftçiler zümre-i istihsaliyeden, diğer münciler ve fırıncılar zümre-i istihzâriyeden ve ekmeçiler zümre-i tevziyedendir. Yine mesela madenciler zümre-i istihsaliyeden, madenleri alat, edevat, evânî veya hulliyyât şekline ifrağ eden fabrikatör ve sanatkârlar

yerleşerek terk-i bedâvet ettikten sonra ibtida eder. Ale'l-ıtlak avcı aşiretler cenk-cû ve cengâver olur. Balıkçı ve çoban kabileler ika-ı harb etmemekle beraber daima muharebeye hazır, her zaman hal-i tedafüide bulunurlar. Çiftçi kabileler hemen ale'l-umum taraftar-ı sulh ve asayıştır.

Edvar-ı ibtidaîyede hal-i vahşette kalan bazı aşiretler de “yağmacılık”ta bir hırfet gibi telakki olunurdu. Kurtlar nasıl kuzuları kaparak yaşarlarsa öylece emval ve ağdiye-i aheri yağma ederek geçinen insan sürüleri vardı. Zabıta-i medeniyye sayesinde bu yağmacı sınıfı gittikçe azalmış ve elyevm ma'dum nispetine yaklaşmıştır.

Diğer cihetten bazı memalikte efrâd için Sunûf-ı İctimâiyye arasında hakk-ı intihab yoktu. Bir insan arzu ettiği sanata giremezdi. Her çocuk ancak silk-i pedere intisaba mecburdu. Meslek de servet gibi irsen intikal ederdi. Bir sanat bir yadigâr-ı aile idi. Ezcümle Mısır-ı kadimde bu kaideye tamamıyla riayet olunurdu. Bundan dolayı orada pek mahir sanatkârlar yetişirdi. Zira bir sanata sülük eden adam eben-an-ceddin o sanatı icra edegelmekte olduğundan hemen kable't-tevellüd çıraklık etmiş gibi büyük bir istidat-ı fitri ile taallüme başlardı.

Teşekkül-i tavaiife müncer olan bu kaide ezmine-i Ahunra'ya kadar hiçbir sıfat-ı kanuniyeyi hâiz olmayarak bizde de cari idi. Saraçlar, hafaf, yorgancılar adeta birer taife teşkil etmiştiler. Herkes için sanat-ı pedere sülük şayan-ı riayet bir âdetti. Bir yaştan sonra her erkek çocuk babasının tezgâhı yanında ittihaz-ı mevki eder ve babasının sanatına, dükkânına, alâtına ve müşterilerine varis olurdu. Her çocuk yalnız bir emel beslerdi. Maharetinde babasını geçmek! Hariçten bir çocuğun sanata intisabı veya bir zade-i ehl-i sanatın meslek-i pederden adulu bir hadise-i nadire idi. Muhtelif esnaf cemiyetleri üzerinde ananenin hüküm ve nüfuzu asıl o devirlerde görüldü. Esnaftan her birine mahsus sözler, süsler, nümayişler, âdetler, efkâr-ı ahlakiye ve mefahir-i muhtelif vardı. Bilahare mekteplerin taaddüdüyle maarifin intişarı üzerine çocuklar için dâire-i terbiye tevessü etti, sanat pederden başka şayan-ı taallüm şeyler bulunduğu anlaşıldı; Ve esnaf da çocuklarını kendi sınıflarından daha yüksek sınıflara geçirmek hevesi uyandı; İşte çocuk okuyup yazıyordu, hesap, coğrafya ve daha neler neler biliyordu ya, şimdi bu genç alimi hafaf, saraç veya yorgancı yapmak günah değil mi idi? Ona sadârete kadar bütün menasip ve mefahiri vaad eden devair ve aklâmdan birine

Yalnız ihtiyarlığın temin-i hürmet ettiği devirlerde nazarlar istikbâlden ziyade maziye mün'atıftır. Eskiler daima bir silsile-i fazâil ile mütehalli olarak yâd olunurlar; “eski adamlar” denildiği anda bir zaman ecdadımıza mevhub iken bilahare insanlardan nez’ edilmiş bazı mezâyâ akla gelir.

Şimdi âlem-i medeniyet o devirden uzaklaşmıştır. Enzar-ı hazıra kerameti geçmiş zamanlarda değil gelecek senelerden bekliyor: bu cihetle yarın için bir büyük hizmet vaad eden, ferdaya ait ümitlerimizi besleyen bir genç bugün bir pir-i muhterem makamına layık görülür. Hatta denebilir ki ihtiyarlara sarf-i hürmette medeniyet gittikçe asar-ı imsak göstermektedir. Zira şeyhûhetin – meziyyat-ı fikriye temin etmek şöyle dursun, bir sahafet-i dimağiye iras ettiği bugün fennen sabit oldu. Cebren tekaüde sevk edilmek için memurlara “hudud-ı sinn” tayin olunuyor. Ve bu hudud peyderpey müddet-i memuriyeti kısaltıyor. Tedenni-i aklı âsârının mebd’-i zuhuru olmak üzere irae olunan yaş gittikçe iniyor. Mümkün olsa bütün memuriyetler gençlere tahsis olunacak, zira yaşlı memurların maziye irtibatları mâni-i terakkî olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Filhakika yaşlı adamlarca ahval-i mevcudeyi oldukları gibi muhafaza bir eser-i kâr-aşınai addolunur. Onlar kendilerine artık büyük bir şey vaad edemeyen istikbâli küçük addettikleri gibi gençlerin istikbâle aid şaşaalar vaad eden tasavvurat-ı inkılâbiyelerini de istihkar ederler.

Tebdilât-ı seri’â ve inkılâbat-ı esâsiye arzu edildiği sıralarda şüphe yok ki zaman-ı idarenin genç ellerde bulunması maksada muvafık olur. Aksi takdirde yani tağyirât-ı mühimme menfaat-i umumiyyeye muhalif görüldüğü zamanlarda sefine-i devletin yaşlı başlı zevatın taht-ı idaresinde hareket etmesi müreccahdır.

Ber-mutat devair-i hükümette ne delikanlılardan, ne de sinn-i kemâl erbabından istiğna görülmez. Zira genç memurlarla yaşlıları, denebilir ki, mütekalilen yekdiğerinin nekaisini telafi ederler. Her birindeki meyl-i ifrâtı diğeri tadil eyler. Bu hikmete binaen ekser-i düvel iki meclis-i teşri kabul etmiştir ki birinde ekseriyeti gençler, diğesinde kemal-reside zatlar teşkil eder. Filhakika meclis-i â’yân ile meclis-i mebusanın vazife-i mütekaliblesi biri diğesindeki cereyân-ı mübalâğaya mâni olarak temin-i î’tidâl etmektir. Bundan naşî sık sık bu iki meclis arasında âsâr-ı münâfese meşhud olur.

Hayatın şeyhûhete tekabül eden kutbunda çocukluğu buluruz. Çocukluğun hadd-i muntehası sinn-i rüşd olmak hasebiyle cemiyet

İctimâiye olmak üzere telakki olunmaktadır. Bir çocuk üç dört nevi terbiyeye ihtiyaç gösterir.

1. Terbiye-i bedeniye ki hedefi çocuğun muhafaza ve takviye-i sıhhatidir. Çocukların terbiye-i bedeniyesi bazı yerlerde tamamıyla evliyâ-yı etfâle tevdi olunur. Bazı yerlerde bilakis hükümetin taht-ı murakabesinde icra edilir. Çocuğun agdiyesi, oyunları, açık havada harekâtı hep terbiye-i bedeniye mesailidir. Terbiye-i bedeniye kaygısıyla bazı bilâd-ı mütemeddinde çocuğun ağır dersler altında dimağının ve ağır işler altında vücudunun ezilmesi taht-ı memnuiyete alındı. Çok yerlerde sinn-i bülûğdan evvel çocuklara rençberlik ettirtmiyorlar. Mekatib-i iptidaiye programlarını nezaret-i daime altında tutuyorlar. Çocukları her nevi işgalât-ı met'abeden muhafaza ediyorlar.
2. Terbiye-i fikriye ki talim ve tedris demektir. Hemen her yerde tedrisat üç dereceye taksim olunur. İptidaiye, rüşdiye, âliye.

Mihver-i terbiye bazı yerlerde din, bazı yerlerde fen, bazı yerlerde askerlik, bazı yerlerde sanattır. Bu mihverlerin ehemmiyet-i İctimâiyyesini muhtac-ı isbat görmüyorum. Bizim kadim medrese terbiyesinin mihveri din idi. Bugünkü Avrupa terbiye-i fikriyesinin mihveri fendir. Ispartalılar için terbiye-i fikriye terbiye-i askeriye idi. İngiltere'de terbiye-i fikriyenin gayesi sanattır.

Terbiye-i fikriye çocuğun ruhunu yağurmak, ruhuna bir şekil vermek demek olduğu cihetle etfâl-i cemiyetin terbiye-i fikriyesine hâkim olmak arzusu Sunûf-ı İctimâiyyenin ekserisinde mevcuttur. Rûesâ-yı ruhaniye isterler ki terbiye-i fikriyede esâs-ı aslî din olsun. Askerin fikrince terbiye-i fikriyenin ruhunu hamiyet-i askeriye teşkil etmelidir. Bu cihetle bir cemiyette terbiye-i fikriyenin esâsını keşfeden o cemiyetin sınıf-ı galib ve hâkimini keşfetmiş olur.

3 – Terbiye-i ahlakıye ki din, felsefe ve Bâhusus hüsn-i misal olacak efaalin tekrarıyla temin olunur. Her çocuk mukallid-i bittabidir. İyi veya kötü bir fiil çocuğun karşısında tekerrür edince onu icra çocuk için bir nevi mecburiyet derecesine varır.*

* Âmil-i içtimai olmak itibarıyla terbiyenin mahiyetini avâmil-i içtimaiye sırasında “terbiye ve taklid”den bahsederken izah edeceğim.

MUSÂHÂBAT-İ İCTİMÂİYE

Mesele-i Cinsiyet – Sunûf-ı İctimâiye*

Bütün bütün hal-i ibtidaîde bulunan meaşir-i vahşiye müstesna olmak üzere her cemiyette kadınlar bir sınıf-ı hususi teşkil ederler. Ve her cemiyette bu sınıf-ı hususiye müteferri bazı mesail-i ictimâiye vardır. “Kadın” mevzubahis olunca cereyân-ı münazarayı nüfuz-ı hissiyattan kurtarmak kolay olmadığı cihetle mesail-i nisviyye leh vealeyhte ifratlar ve mübalağalarla iğlâk ve teşviş edildi. Hâlbuki mesail-i mezkûreyi bitaraf bir nazarla tetkik ve muhakeme pek mümkündür. Biz de nokta-i itidalden ayrılmamaya çalışacağız.

Evela cinsiyet arasında bir “fevkiyet” ve “düniyet” meselesi var ki itikadımca abestir. Zira böyle bir mukayese ancak biri diğerrinin yerini tutabilecek iki mevcut arasında varid olabilir. Mesela devam-ı hayât için ikisi de aynı derecede lâzım olup biri birinin câ-nişini olmak ihtimali olmayan su ile hava arasında fevkiyet ve düniyet davası olamaz. Hayât-ı cemiyetin iki cinse ihtiyacı aynı nispettedir. Egerçi teşekkülât-ı adaliye ve dimağîye itibariyle erkeklerin faikiyet-i nisbiyesi görülmekte ise de bu faikiyet asli midir, yoksa arızı midir? Kadınların hayât-ı adaliye ve dimağîyesi bazı avarız ve mevani-i İctimâiyyenin tedâhülü ile acaba duçar-ı tevakkuf olmadı mı? Bugün kuva-yı bedeniye ve akliye itibariyle cinseyn arasında gördüğümüz fark mine’l-ezel mevcut mu idi, yoksa bazı Esbâbdan naşi bilahare mi tahaddüs etti? Bu suallere mukni cevaplar tedarik edilmedikçe bu mevzu üzerindeki münakaşa mahkûm-ı akamet kalır.

Erbab-ı fen mukayese-i cinseyn için silsile-i hayvanâtтан istinbât-ı nazariyât ediyor. Hayvanat-ı ibtidaîyede cinsiyet yoktur. Onlar bi’t-tecezzî ve bi’l-inkısam tenasül ederler. Onların bir tabaka fevkindeki hayvanlar hünsadırlar. Ayrı ayrı iki cinsi olan hayvanât-ı süfliyyede –Mesela örümcekler, hevâmm ve haşerât gibi– ale’l-ekser dişilerin faikiyeti görülüyor. Fakat tabâkât-ı hayvanâtта yükseldikçe bir aralık –balıklarda olduğu gibi– iki cinsin müsavatını görüyoruz. Daha sonra erkekler lehine bir iltimas-ı tabiiyet hiss olunuyor.

* Donanma Mecmuası, c.7:107/57, 31 Temmuz 1331 (13 Ağustos 1915), s.889-903.

hükümet-i ümmehât devrindedir. Orada çocuklar üzerinde hakk-ı hâkimiyet münhasıran valideye verilmiştir. Lord Avebury'nin otuz sekiz kavimde baba kelimesinin mukabili mevcut olmadığını tahkik etmiş olmasına nazaran Lavet kabilesinin nevi şahsına münhasır olmadığına hükümlenabilir.

Bu ahval kadınların bidayet-i emirde erkeklerden dün bir mevki-i tabiide bulunmadıkları fikrini veriyor. Mamafih kadının havza-yı hâkimiyeti dâire-i aile ile mahduttu. Ailesine mensup olmayan erkeklerle münâsebâtında her kadın bizzarure münfail bir vaziyette bulunurdu. Bir taraftan kadınların fitri olan bu vaziyet-i münfailesi diğer taraftan husul-i ceninde erkeğin hisse-i iştiraki anlaşılacak fikri übuvet doğması üzerine erkekler de aile üzerinde iddia-yı hukuka başladılar.

İstirad kabilinden olarak söyleyelim ki çocuklar üzerinde iddiayı mülkiyet için gebelik ve Bâhusus lohusalık iki delil-i aleni idi. Cemiyat-ı iptidaiye erkeklerden de bu delilleri talep etti. Bu cihetle hali mebadide bulunan mübaşirin ekserisinde kadınlarla birlikte erkekler de lohusa döşeğine yatarlar, gebeliği ve lohusalığı taklit ederler ki; çocuk benimdir! demeye hak kazanmış olsun.

Erkek kendi saffet-i übüvetti ile beraber kadının kıymet-i iktisadîyesini takdir ettikten sonra ona kâmilten temellük kaydına düştü. Artık rişte-i nikâh ile bir erkeğe merbut olan kadın rical-i sâireye karşı hürriyet-i inhitabîyesini kaybetmiş oluyordu. Ve bununla saltanat-ı nisvan ve hükümet-i ümmehât hitama ermişti.

Bundan sonra kadın öyle uzun ve o kadar müthiş ve tahammül-fersa bir devr-i esaret ve mazlumiyet geçirdi ki sitem ve istibdadın bu derecesini hiçbir hayvan dışısına layık görmemiştir. Bu şayan-ı tel'in muamelenin bakıyesini hâlâ aşair-i vahşiyede görüyoruz; Âlem-i vahşette kadının nehafet-i fitriyesi her türlü su-i istimale maruz kalır: Metâib-i hayâtîyeden arslan payı o zayıf mahlûklara tahmil olunur. Kadın dövülür, yaralanır, öldürülür ve hatta... ekl edilir! Kafir kabilesi efrâdı kadına: "Kocasının öküzü!" derlermiş. Himalaya civarındaki bazı aşair efrâdı zevcelerini satmak hakkını hâizdirler ve vasi bir nispette bu haktan istifade ederler! Bir kadının fiyat-ı mütavassıtası 80 – 100 kuruştur! Zeland-ı Cedid'de bir kızı evlendirirken babası yahut biraderi kocasına; "Eğer kızımızdan memnun olmazsan onu sat, öldür, ye, ne yaparsan yap, sen onun amir-i mutlakısın! demeyi bir vazife-i namus addediyor.

müsellâhdan azade kaldıkları müddetçe erkeklerle hukuk-ı siyasiyede tesavi iddia etmemelidirler. Ve mademki yaradılışları icabatından olarak kadınlar hizmet-i askeriyeye elverişli değildirler, tali'-i akvamı idare hakkını da tabiatan almamış olduklarını anlâmâlıdır, diyorlar. Saniyen vazaif-i idareye ve siyasiye inkıtaz bir devam ister, halbuki kadınlar edvar-ı şehriyyeleri ile haml ve nifâs gibi ahvalde terk-i meşâgil ile ihtiyar-ı istirahat mecbur olurlar. Eğer idare-i hükümet kadınlara tevdi edilmek lâzım gelse ya gâh ü bigâh aksam-ı idareden bazılarını tatil etmek, yahut sık sık tevkiler icra ederek inan-ı mesâlihi tecrübesiz ellere bırakmak mecburiyeti hasıl olacaktır ki bunların mehâziri de muhtac-ı ispat değildir, deniliyor. Bu mehâzire kadınların efrâd-ı hissiyeti, sürat-i infiali, noksan-ı metaneti gibi mevani-i ruhiyede zammolunuyor. Kadınların devair-i teşriyye ve icraiyyede bulunmaları menâfiden ziyade muzırratı mucib olacağına karar veriyorlar.

Hâl-i mesele atıye kalmış olduğundan ancak esâsâtı irae ile iktifa ediyoruz.

Mesâil-i Hukukiyye: Kanun müvacehesinde herkesin müsavattandan bahsolunan bazı memleketlerde bu müsavattan zâtü'z-zevc kadınların müstefid olamaması, şüphe yok ki, fırka-i nisaiyenin itirazat-ı ciddiyesini mucib olmaktadır. Avrupa'nın pek çok yerlerinde kocalı kadın emval-i zatiyesine bile ancak zevcinin inzımam-ı müsaadesiyle tasarruf edebiliyor; kocasının müsaadesi munzam olmadıkça malını satamıyor, terhin edemiyor, hibe edemiyor. Mahkemelerde bir kadının şehâdeti kocasının muvafakatine mütevakıf.

Bu ahval-i kanuniyeyi ilga ile zevç ve zevceye müsavat-ı hukuk teminine çalışan fırka-i nisaiye itirazat-ı atıye muvacehesinde bulunuyorlar: Hayât-ı müşterekeye başlayan iki kişi arasında bir mücadele-i hafıye vardır, zevce ile zevç arasında ferda-yı zıfafta başlayan bu mücadele kâh birinin kâh diğerrinin galebesiyle neticelenir. Bundan naşidir ki bazı ailelerde kanunun kocalara bahşettiği salahiyetlere rağmen hakimiyetin zevcede olduğunu görürüz. Eğer zevç ve zevce aynı hukuktan müstefid olsalar böyle zevcatın hakimiyet aldığı ailelerde kıvâm-ı hayâtı kim temin edecek! Salahiyet-ı ezvacın tenkisi saâdet-i aileyi daimi bir tehlike-i inhidama maruz bırakacaktır.

Bunlara karşı fırkayı nisaiye de diyor ki: İngiltere'de, Rusya'da, Kanada'da, Avustralya ve Amerika'nın bazı yerlerinde zevcelerin kocalarına itaate kanunen mecburiyetleri ilga edilmiş olduğu halde

MUSÂHÂBAT-I İCTİMÂİYYE

Sunûf-ı İctimaiyye Mesele-i Urûk – Mesele-i Sunûf-ı Muzırra*

Bir cemiyet dâhilinde urûk-ı muhtelife – beyazlar arasında zenciler, Amerikalılar beyninde ırk-ı ahmer mensubları, Türkler içinde Çerkezler, Kürtler gibi – nadiren sunûf-ı mahsusa teşkil ederler. Efrâdı urûk-ı muhtelifeye mensub olan cemiyetlerde ber-mutad izdivaç bir vasıta-i ihtilât olur. Bugün efrâdı yek-ırk bir millet gösterilemez. Her millet bir halita-i uruktur. Mamafih mesele-i urûk ilmü'l-meaşirin bir fasl-ı mühimmini işgal eder.

Bazı ulema şekl-i kîhfi nazar-ı dikkate alarak insanları arîzü'r-re's, tavilü'r-re's, mutavassitü'r-re's olmak üzere üçe ve bazıları reng-i cildi esâs ittihaz ederek ebyaz, asfer, ahmer, esved namlarıyla dört ırka taksim ediyorlar.

Urûk-ı muhtelifeye mensub eşhas arasında münakâha-i medide neticesi olarak evsaf-ı hususiyeyi hâiz bir ırk-ı ebyaz tekevvin eder ki hemen bütün milel-i hazire bu mahiyettedir. Mesela İsveçliler gibi en basit gördüğümüz bir milletin tahkik edilince sa'bü't-tadad cüzuru keşfolunur. Osmanlı Türklerin kanında hiç olmazsa –Çerkezler, Gürcüler, Kürtler, Arnavutlar, Arablar, Zenciler, Ermeniler, Rumlar, ilahire– yirmi kavmin küreyvatı vardır.

İsti'dâd-ı tabii itibariyle kendisinden dün ırklarla izdivaç ve ihtilât eden bir ırkın seviye-i fezâili tenezzül edeceği gibi bilakis fitraten kendi fevkinde bulunan ırklarla ihtilât ve izdivaç neticesi olarak mevki-i manevisi i'tilâ eder. Mesela bizi hiç şüphe yok ki zencilerle izdivaç aşağı düşürmüş ve bilakis Çerkezler ve Gürcülerle münakâha ıslah eylemiştir. Hiçbir cemiyette urûk-ı süfliyye ile izdivaç resmen memnu değilse de ensâl-i müstakbelesinin muhafaza-i necabetine çalışan kavimlerde âdeten mekrûh görülür. Ezcümle İngilizler bu hususta müteassıb addolunabilirler. Değil zenciler ve hatta Hintlilerle izdivaç eden İngilizler cemiyet içindeki mevkilerinden sukut etmiş ve âdeta hudud-ı cemiyetin ötesine atılmış olurlar. Bâhusus böyle izdivaçlardan vücuda gelenler hiçbir zaman hâlisü'd-dem İngilizler arasında hüsn-i kabule mazhar olamazlar. İ'tikadımca bu

* *Donanma Mecmuası*, c.7:108/58, 20 Ağustos 1331 (2 Eylül 1915), s.916-919.

Tetbi şeklinde -kelimenin manasından müstefad olacağı vehicile-
ırk-ı mağlup ırk-ı galibin ecir ve esiri hâlini alır.

Uruk-ı necibeden her birinin istidad-ı mahsusu vardır. Güya firat bütün insaniyete ait âmâlin ahsen suverle icrasını murad ettiği için beyne'l-uruk taksim-i kuvva etmiştir. Mesela iki mühim şekli medeniyet gösteren Romalılarla Yunanilerden biri diğerinin hidematını ifâ edemezdi. Yine mesela Araplarla İtalyanların ve hatta Fransızlarla Almanların istidad-ı medenileri bütün bütün başkadır.

Inzimam-ı uruk ile müteşekkil milletlerde zimamdar-ı umur münâsebât-ı uruku daima müteyakkızane takip etmelidir. Zira beyne'l-uruk inkıtasız bir mücadele cereyân eder ki bu mücadele ber-mutad mahfi ve zımnî iken gâh u nâ-gâh bir şekli sarîh ve aleni alır. Beyne'l-uruk toprak, lisan, örf ve âdet, din, hâkimiyet-i siyasiye, her şey bir vesile-i münafere olur. Ber-mutad ya ırk-ı mağlup nazârında ırk-ı galip bir ısk-ı gâsıp gibi görünür veya hicret ve dehalet suretleriyle ırk-ı asliye inzimam eden ırklar birer hayvan-ı tufeyli gibi telakki olunur ve bütün bu telakkیات uzun ekmek kavgalarına sebep teşkil ederler. Asr-ı sabık evasıtında (Şemerih) ve (Bah) gibi bazı rüesa-yı idarenin seyyie-i hatayası olarak Avusturya'da zuhur eden iğtişâat-ı dâhiliye mücedalat-ı urukun en güzel misalidir.

Bugün arz üzerinde ırk-ı safi kalmadığı muhakkak olmakla beraber âlem-i siyasiyatta bir mesele-i uruk vardır ve el-yevm beyne'l-milel tahaddüs eden vekayiin Esbâb-ı mühimmesinden biridir. Malumdur ki Berlin Kongresi'nde en çok telaffuz edilen kelime "ırk" lafzı olmuştu. Ve herkes bilir ki "ırk" kelimesi Rusya'nın Balkanlarda takip ettiği desayis-i iğviyaiyeye nokta-i istinad teşkil ediyordu.

Sunûf-ı muzırna meselesine gelince:

Her cemiyet içinde bazı adamlar vardır ki hiçbir kâr-ı müfid ile cemiyet hizmet edemediğinden başka efrâd-ı sâire-i cemiyeti, ızrardan hâli kalmazlar; bunlar Sunûf-ı muzırneyi teşkil ederler.

Efrâd-ı muzırna ya dilenciler, ahmaklar, serseriler gibi maddi ve manevî hiçbir şey vücuda getirmeksizin ancak istihlak ederler veya hırsızlar, kâtiler, haydutlar gibi yalnız istihlak ile kanaat etmeyerek yangın ve hastalık misillü icra-yı tahribatın eylemler. Filhakika bir hırsız ile bir yangın ve bir katil ile bir maraz-ı mühlikin arasında ancak sia-i tahribat itibari ile bir fark vardır. Her cemiyet bir şirket-i mesai olmak hasebiyle efrâdı miyanında ne hazır yiyiciler ne de tufeyli

hürriyete âdem-i liyakatleri tahakkuk ettikten sonra efrâd-ı muzırta idadına idhal edildiler. Artık serbest gezmeleri men edildi. Kendileri için ihzar edilen müdâvât-hanelere sevk olunmaya başladılar. Bu tedabir-i idariyenin isabet ve nafiyyetini hiç kimse inkâr edemez.

Cerâim-i beşeriyeyi hastalığa, deliliğe, icabat-ı İctimâiyye ve iktisadiyeye, sû-i terbiyeye, velhasıl her türlü Esbâba atfedener oldu. Bazıları mücrim ile mecnun ve masru', bazıları dühât ile mücrimîn arasında münâsebet-i kaviyye gördüler. Tekessür-i cerâim hususunda bazıları ahlâk-ı umumiyeyi, bazıları teşkilat-ı iktisadiyeyi itham ettiler.

Esbâb-ı cerâim her ne olursa olsun mücrimîn başlıca beş sınıfa taksim olunabilir: Mücrimin-i akliye, mücrimin-i fitriye, mücrimin-i itiyadiye, mücrimin-i ihtirasiye, mücrimin-i tesadüfiye.

Mücrimin akliye bir maraz-ı dimağiden naşi kuvve-i ihtiyariyesini kaybederek bi-haberane irtikâb-ı cinayet eden sefillerdir. Deliler, budalalar, saralılar, bazı emraz-ı asabiye mübtelaları gibi. Bu sınıf mücrimînin cinayetleri de – tabir-i caizse – bir manzara-i cünun irâe eder. Mesela Fransa'da bir Terran isminde bir çavuş vardı. Bir gün tevkif olundu. Sebeb-i tevkifi de kadın cenazelerini mezarlardan çıkararak sû-i isti'mâl etmekte. Yine Fransa'da Breny namında bir genç, kadınları ancak boğduktan sonra calib-i iştiha bulmuş. İkisinin de muayene-i tibbiyesi de gösterdi ki mazuru-ş-şuur etmişler.

Mücrimin-i fitriye bazı tıbb-i kanuni ulemasına göre fitratın mücrim olmak üzere vücuda getirdiği bedbahtlardır. Bunlar ber-mutad mahdudü'z-zekâ, bi-his, kaba ve düçar-ı behimiyettirler. Er geç bir cinayetle şikâr-ı mahbes olurlar. Hapishaneler onların karargâh-ı tabiisidir.

Mücrimin-i itiyadiye bermutat pek genç iken sevk-i tesadüfle irtikâb-ı cürüm edenler arasında görülür. Cürümleri alekser hırsızlık ve yankesiciliktir. Müddet-i mahkûmiyetlerini ikmal edip de hapishaneden çıktıktan sonra cemiyet-i muhitadan gördükleri ruy-ı istiskal kendilerini yeni bir cünha irtikâbına mecbur eder ve böylece silsile-i cinayet tevâli etmesiyle cürüm bir itiyat halini alır. Avrupa'da yirmi yaşında beş altı mahkûmiyet geçirmiş sefiller vardır. Böyleleri için ıslahhaneler tesisi düşünüldü. Fakat bu müesseselerden ümit edildiği derecede def-i mazarrat hâsıl olmadı.

Mücrimin-i ihtirasiye bermutat asabi, hadîdü'l-mizâc ve hassas adamlardır. Biri sevk-i hiddetle bir adam öldürtür, diğeri mağlub-ı

cemiyetlerinde kemiyet âdeta calib-i emniyettir. Avcılar münferiden de avlanabilirler, halbuki çobanlar kalabalık bulunmayı tercih ederler.

Çoban sütle yaşar, çadırda oturur, hayvanât postları ile örtünür. Teşebbüs-i şahsiye, mübadeleye, ticarete meyl-i ihtiyaç hissetmez. Çoban hayâtı insanı taksim-i mesaiye, sanayie, teceddüde sevk eylemez. Çobanlar âleminde muhafazakârlık bir uknûmdur. Bu cihetle çobanlar anane-perver olurlar, tebeddül ve tağayyür onlarca hoş görülmez. Hayât-ı eslafı takip etmek, işte ber-mutat arzu-yı ahlaf budur.

Hürmet-i eslaf çobanları dindarlığa sevk eder. Çoban cemiyetleri evvela başları üstünde her zaman azametini gördükleri güneşe, aya, yıldızlara ve sonra bunların halikine taabbüd etmişlerdir.

Çobanlar cenk-cû ve muharib olurlar. Ara sıra sürülerine hücumu kendilerini müdafaaya ve bilmukabele hücuma, elhasıl muharebeye alıştıırır. Çiftçi aşiretler için çoban kabileleri bir muhatara-i daimedir. Arazi-i Keldan ve arazi-i Asura müstevli olan hemen daima kabail-i raiye idi. Yekdiğerini müteakip Mısır'ı fetheden Higuşlar, Araplar ve Türkler, hepsi aslen aşair-i raiyeden idiler.

Bu mülahazata “mesele-i arazi”den bahsederken bastettiğimiz hususat da ilave edilince avâmil-i maddiyenin hayât-ı İctimâiye üzerindeki derece-i nüfuzu hakkında bir fikr-i takdir hâsıl olur.

birkaç batınlık bir devr-i intizar geçirmek lâzım gelir – ahfadda tekrar zuhur eder. “atavizim” dedikleri veraset-i ceddaniye budur.

Biraderzadelerin birbirine benzemesi, birkaç göbek evvelki ecdadında zenci bulunanların nagâh siyah bir çocuk vücuda getirmeleri veraset-i ceddaniyenin en bariz misalleridir.

Garaib-i irsiyeden biri de telegoni dedikleri hadisedir. Bir kadının ikinci veya üçüncü kocasından olan çocukları bazen ilk zevcine benziyor. Güya haml-i evvel meşimeye bir şekl-i muayyen veriyor ve bu şekilden etfal-i muteakibe müteessir oluyor.

Verasetin ehemmiyet-i İctimâiyyesi insaniyet içinde secâyâ-yı kavmiye ve akvam içinde secâyâ-yı hizbiye teşekkülünü intaç etmesinden ileri gelir. Filhakika müddet-i medide aynı müessiat-ı hariciyeye maruz olanlar arasında bir müşakele ve mücâneset teessüsü tabii olmakla bazı akvamın bütün efrâdında müşterek bazı haller görülür ve bu ahvalin mecmûu “seciye-i kavmiye”yi teşkil eder; diğer cihetten bir kavim içinde tabâkât-ı muhtelif evladına verilen terbiyenin devam-ı hususiyeti de secâyâ-yı hizbiye teşekkülüne sebep olur. Mesela ecdadımızın asırlarca aynı avâmilin taht-ı tesirinde kalmaları neticesi olarak bütün Türk anasırında münteşir ve müşterek bazı ahval-i hususiye vardır ki bunlar “seciye-i kavmiye”mizin eczâ-i müşekkelesidir. Diğer cihetden çiftçi, ulema, esnaf, memurin sınıflarından her biri çocuklarını ale’t-takrib aynı terbiyeye maruz tuttuklarından duygu ve düşünce itibariyle her sınıfın etfali arasında da bir karabet hâsil olmuştur ki buna da “seciye-i hizbiye” diyebiliriz.

Seciye-i kavmiye bir mesele-i ırkiye olmak hasebiyle tafsilini mu-sahebe-i atiyemize terk ederek burada ancak secâyâ-yı hizbiyeden bahsedeceğiz.

“Patin”e nazaran secâyâ itibariyle akvam-ı mütemeddine efrâdı dört hizbe münkasım olur.

1. Efrâd-ı hazariye. Bunlar doğdukları toprağa merbut, âdât-ı ecdada sadık, sefer ve hicretten müteneffirdirler. Cemiyetin efrâd-ı muhafazakârını teşkil ederler. Ananeler onların sayesinde yaşar, onların sayesinde tabâkât-ı İctimâiyye muhafaza-i seviyet eder. Beyne’l-efrâd hamî ve mahmî münâsebeti onların muhafazakârlığından dolayı münkatı olmaz.
2. Efrâd-ı hissiye. Bunlar maskat-ı reslerinde imrar-ı hayât edemeyecek kadar cerî ve muhteristir. Ekmek ve biçmek

Rabian mahkum-ı ananedirler; âbâ ve ecdadın itikadına muhalif olan düsturları kabul edemezler. Her tebeddülü bir nevi bidat gibi telakki ederler.

Hâmisen müteharrik-i bi'l-histirler. İlk teessür üzerine bilâ-muhakeme hareket ederler. Netayic-i ahvali düşünmeksizin vakayi-i hazıra ve ahval-i aniyeye tebean icraata girişirler. Ne sözlerini, işlerini ölçmezler. E'falde savruk, akvalde mütevekkil ale't-tesadüfdürler. Dilleri ve kavilleri müddet-i medide bir planı takip edemez.

Mamafih cemiyetler avam sayesinde sima-yı hususiyetini muhafaza eder. Yalnız havassdan ibaret bir cemiyet için manzara-i hüviyeti muhafaza mümkün değildir. Avam haris-i anane ve adattır.

Bundan başka her cemiyetin havassı ile avamı arasında bir münâsebet vardır. Bu cemiyette avamın âmâl ve hayalatına muvafık bir surette i'tilâ ve temeyyüz edenler havassı teşkil ederler. Avam ve havass ayrı ayrı hamurlardan halkolunmaz. Havass ancak avamın hülyasını hayyiz-i fiile getirenlerdir. Meyl-i hülya-yı avama göre fırka-i havass bir yerde zenginler, bir yerde ulema-yı fen, ötede rüesa-yı ruhaniye, biri de erbab-ı edep veya ashab-ı siyaset vücuda getirir. Mesela zaman-ı saâdetde avam-ı İslâm'ın iki büyük emeli vardı; Neşr-i din ve fetih-i bilâd! Bu cihetle fırka-yı havassı teşkil edenler de mücahidin ile ulema-yı din idi. Erbab-ı servet ve sanat sınıf-ı havassa dâhil olamazdı.

Avam ancak kendi emel ve arzusuna muvaffak surette vücuda gelen havassa hürmet eder. Gaye-i hayâlâtı servete münatıf olan bir fırka-i avam nazarında Mesela ulema-yı fen şayan-ı ihtiram bir heyet değildir. Havass nev-ummâ avamın cihan-ı aklisidir. Havass ve avam beyninde âdeta aza-yı bedenle dimağ arasındaki rabıtaya benzer bir münâsebet vardır. Eğerçi dimağ hâkimdir, fakat ahval-i azadan müteessir olan bir hâkimdir. Havassın avama nazaran mevki de bunu andırır.

Henüz havassa nail olmayan meaşir-i iptidaiye, denebilir ki, saikat-ı fitriye ile hareket eden hayvanât-ı basıtaya benzerler. Müteharrik-i bi'l-histir. Kable'l-mülâhaza hareket ederler. Münhasıran hal için yaşarlar. Ne mazi ile âlâka-i kaviyye duyarlar, ne ati için bir hayal beslerler. Esbâb-ı hazıranın taht-ı nüfuzunda hareket eden birer canlı makinadırlar.

Ancak mazi ve istikbâle müteallik bazı efkâr ve hissiyat-perverde edebilecek bir ekalliyet vücuda gelince cemiyet hal-i ibtidâiden

MUSÂHABÂT-I İCTİMÂİYYE

Avâmil-i Uzviyye-i İctimâiyye Urûk ve Akvâm*

Ba-husus mesail-i ırkiyet ve kavmiyet mevzuubahis olunca Spencer'in ale'l-umum tasnifat-ı uzviye hakkındaki mülâhazasını tahattur etmeliyiz: “*Âlem uzviyatta sunûf ve hudud-ı sunûf yoktur. Tasnifat bizim vicdânımıza aittir.*” Uruk ve akvamı sunûf-ı muayyeneye taksim etmek isteyenler tasnifin bir emr-i vicdâni olduğunu tastikte teahhür etmezler. Filhakika aynıırka mensup gördüğümüz efrâd arasında o kadar âsâr-ı tenevvü ve tehalûf görülür ki kâffesini evsaf-ı müşterekeye malik addetmekte tereddüt pek tabii olur.

Bir hayvanın enva-ı muhtelifesi nasıl ve ne gibi şerait tahtında teşekkül ederse cemiyet-i beşeriyede uruk ve akvam da aynı suretle vücuda gelir. Şu kadar var ki hayvanât yalnız avâmil-i maddiye ve uzviyenin zir-i nüfuzunda olup insan ise avâmil-i mezkûreden başka avâmil-i ictimaiyyeden de müteessir olur. Ve bu kesret avâmilden naşidir ki uruk-ı beşeri enva-ı hayvaniye gibi mazbut bulundurmak mümkün değildir. Mesela Arap atı, Van kedisi veya Ankara keçisi gibi Arap, Acem veya Tatar kavimleri muhâlatadan masun tutulamaz.

İlmü'l-beşer uleması aile-i âdemiyeti şubelere taksim için cildin rengini, saçların renk ve halini, zaviye-i re'siyyeyi, zaviye-i veçhiyyeyi, zaviye-i enfiyyeyi ve daha bunlara mümasil bazı evsafı esâs ittihaz ettiler. Bu suretlerle yüzden müteceviz uruk ve akvam gösterildi. Fakat böyle taksim-i mukasemat ile teksir-i envada bir faide olmadığı tahakkuk etmesi üzerine Line'nin, Bluemenah'tın tasnifat-ı kadimesine avdet edilerek mesele en basit şekline irca olundu.

İnsanlar arasında en mühim evsaf-ı mümeyyize cildin renginde, saçların tabiatında, başın şeklinde görülür.

Reng-i cild bir madde-i levniyenin miktarına tebaen tahavvül eder. Kudema bir madde-i levniyyeyi yalnız zencilerin cildinde mevcut zannederlerdi. Bilahare tahakkuk etmiştir ki herkeste mevcuttur. Ve ancak miktarı tahallûf eder. Her ne kadar madde-i levniyenin ratb u harr-ı ekalimde tezâyüd ettiği muhakkak ise de reng-i cild tesir-i

* Donanma Mecmuası, c.7:112/62, 8 Teşrinievvel 1331 (21 Ekim 1915), s.995-999.

şahsi gibi müteassirü't-tagdir değildir. Bilakis şerait-i muhtelifenin tesir-i medidi ile değıştiği görölmektedir. Binaenaleyh ırkıyet ve kavmiyet fikirlerine istinat ederek bir cemaati istizam ve istihkar müte-saviyen hatadır. Bugün en galiz ve gabi gördüğümüz bir cemiyetin cereyân-ı tarihi neticesi olarak akvam-ı muhtelifle ile münâsebâtta bulunduktan ve şerait-i muhita-i hazırasını tebdil ile ahval-i muga-yire ile muhat olduktan sonra ne gibi âsâr-ı irfan ve zekâ göstereceğini hiçkimse makrun-ı sıhhat olarak kestiremez. Japonyalılarda görmekte olduğumuz âsâr-ı medeniyeti bundan bir asır evvel onlardan ümit edebilecek hiç kimse yoktu. Ve Japonya'nın terakkîyat-ı muhayyiresini elyevm zulmette bulunan anasır-ı sâirenin gösteremeyeceğine dair bir emare de mevcut değildir.